

HƏSƏNƏLİ EYVAZLI

*Naxçıvan MR –in 85 illiyinə
həsr olunur*

ARAZ SAHİLİNDƏ DOĞAN GÜNƏŞ

(3 pərdəli, 9 şəkilli tarixi dram)

Naxçıvan 2008

Elmi məsləhətçilər:

İsa Həbibbəyli
Akademik

Füzuli İbrahimzadə
Tarix elmləri namizədi

Redaktoru:

Əbülfəz Əzimli
Filologiya elmləri namizədi, tənqidçi,
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü

Həsənəli Eyvazlı. "Araz sahilində doğan günəş" (tarixi dram), Naxçıvan, "Məktəb" nəşriyyatı, 60 səh.

© "Məktəb" 2008

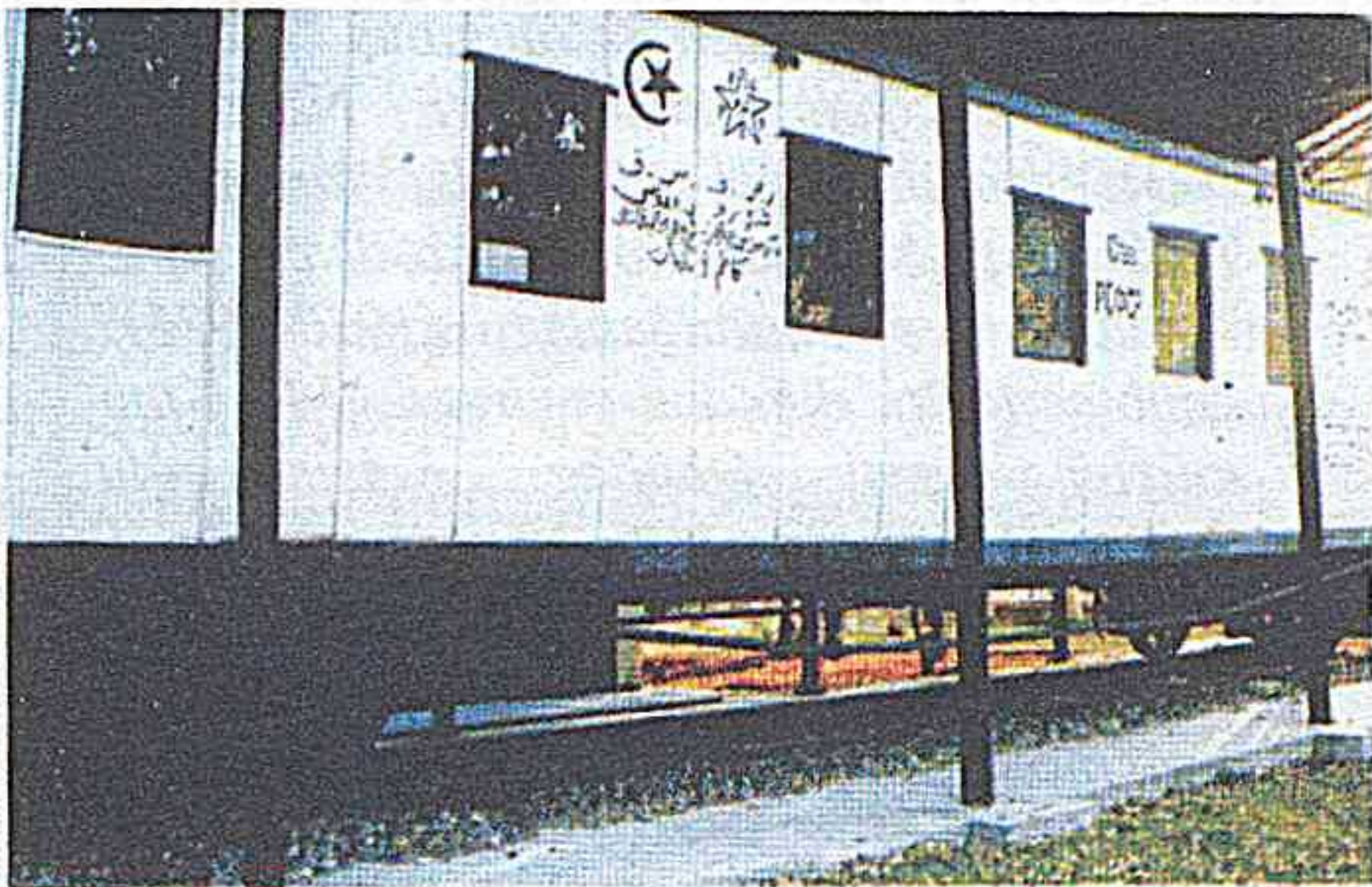
M- 1158-2202-1203-2008

Naxçıvan 2008

“Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətdir, biz bunu qoruyub saxlamalıyıq. Naxçıvanın muxtariyyəti Naxçıvanın əldən getmiş başqa torpaqlarının qaytarılması üçün ona xidmət edən çox böyük bir amildir. Biz bu amili qoruyub saxlamalıyıq.”

Heydər Əliyev

Qars müqaviləsinin (13 oktyabr 1921) bağlandığı qatar otağı (Qars muzeyi)

Xülasə

Pyesdə Naxçıvana Azərbaycan Respublikası tərkibində Muxtariyyət verilməsi ilə bağlı aparılan siyasi mübarizədən bəhs edilmişdir. 1921-ci ildə bağlanmış "Moskva" və "Qars" müqavilələrinin mahiyyəti bədii dillə əsaslandırılmışdır.

Əsərdə, o dövrü əhatə edən tarixi faktlara, bədii, sənədli və mətbuat materiallarına, Naxçıvan Muxtar Respublikasının 80 illiyinə həsr olunmuş "Gümrü, Moskva və Qars müqavilələri", Naxçıvan, 2004, sənədlər və materiallar toplusuna, Türk generalı Veysəl Ünüvarın "Naxçıvan: Təlatüm və burulğanlar (1920-1921)" kitabına (Türk dilindən çevirəni AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Aman oğlu Quliyevdir), tarix elmləri namizədi Füzuli İbrahimzadənin "Behbud ağa Şahtaxtinski-nin siyasi və diplomatik fəaliyyəti" adlı elmi monoqrafiyasına və s. istinad edilmişdir.

YENİ ƏDƏBİ UĞURLARA DOĞRU

Uzun illik tanışlığım dövründə əmin olmuşam ki, Həsənəli Eyvazlının ildən-ilə yaradıcılıq diapozonu getdikcə artır, püxtələşir, təkmilləşir, ədəbi janrlarda maraqlı, yaddaqalımlı əsərlər yazır.

Öncə onu publisist kimi tanımışam və mətbuat səhifələrində neçə-neçə yazılarını oxumuşam. İllər keçəndən sonra özünü şair kimi də təsdiqlədi, incə ruhlu, zərif duyğulu poemalar, şeirlər yazdı. Bunlar Həsənəli müəllimin daxilindən gələn səmimi hisslər, həzin, poetik pıçıltılar idi. Təbii ki, onun poetik dünyası tez bir zaman kəsiyində oxucu qəlbinə yol tapdı. «Bu köç hara gedir», «Nədir bu sevgini yaşadan belə» şeirlər toplularında şair Həsənəli Eyvazlı oxucularıyla səmimi həmsöhbət olur və oxucu da müəllifin incə, poetik misralarını, təbiiliklə ifadə olunmuş pak məhəbbətini ürəklə qəbul edir.

«Naxçıvan haqqında ballada» və «Türkmənçay» poemaları şairin poetik uğurlarıdır. Doğma Naxçıvanın bugünkü könülaçan quruculuq vüsəti, gözəlliyə, yeniliyə doğru inamla irəliləməsi, müstəqilliyin əldə etdiyi qələbələr şairin poetik misralarında necə də təbii və emosionaldır. Şair qədim Naxçıvanın çağdaş görünümünü əsl vətəndaş, ziyalı gözüylə vəsf edir. Bu vəsfın özündə də lirik bir səmimiyyət oxucunun gözündən yayınmır.

«Türkmənçay» poemasında müəllif oxucunu xeyli uzaq illərə aparır. O illərə ki, orada xalqın mənəviyyat taleyi, ölüm, olum dilleması həll olunurdu. Tarixi poema janrında yazılmış bu əsər sonradan tarixi pyesə çevrildi. . Artıq cilalanmış və yenidən işlənmiş pyesin adı «Türkmənçay qətli» adlandı. Təbii olaraq publisist, şair Həsənəli Eyvazlı ədəbiyyatın ən ağır və çətin janrı olan

dramaturgiyaya («dramaturgiya ədəbiyyatın tacıdır». V.Belinski) qədəm qoydu.

Bu uğurun nəticəsiydi ki, bir qədər sonra Həsənəli müəllim tariximizin çox ibrətli və yaddaqalımlı səhifəsini, Naxçıvan üçün xüsusi dəyər gətirən, bir daha tarixi hadisələri aydınlaşdıran-qədim və ulu torpağın 1920-1921-ci illərinin tarixi faktlarına söykənərək dolğun və geniş şəkildə əhatə olunan «Araz sahilində doğan günəş» adlı maraqlı bir dram əsəri yazdı. Bu pyes çağdaş dünyamız üçün, xüsusən də müstəqillik illərində yaşayan gənclərimiz üçün mən deyərdim ki, ən dəyərli əsərdir.

Maraqlı süjet xətti ilə cərəyan edən hadisələrdə tarixi şəxsiyyətlərin real obrazları müəllif tərəfindən ustalıqla qələmə alınmışdır. Və burası da maraqlıdır ki, bu tarixi dram 125 yaşlı Naxçıvan teatrının repertuarına salınmış, xalq artisti, istedadlı rejissor Kamran Quliyevin quruluşunda (quruluşçu rəssam Əbülfəz Axundovdur) tamaşaya hazırlanır. Təbii ki, bu tarixi dram əsəri qədim sənət ocağının 125 illiyinə ən sambalı teatral hədiyyə olacaqdır.

Yeri gəlmişkən xatırladım ki, Həsənəli Eyvazlı «Vəzifə hərisi» adlı qəmli komediyasını tamamlamış və Naxçıvan teatrına təqdim etmişdir. Bununla bərabər, yazar dostum uşaqları da yaddan çıxarmamış, «Nadan xoruz» adlı mənzum nağıl pyesini yazmışdır. Pyeslərin adlarından göründüyü kimi Həsənəli Eyvazlı həm tariximizin mənəviyyat yaddaşına üz tutur, həm də müasir dünyamızın, müstəqilliyimizin geniş panoramlı quruculuq vüsətindən, bu işıqlı yolda əsl fədakarlıq göstərən dəyərli insanlardan səmimiyyətlə, qəlb açıqlığıyla söhbət açır.

Həsənəli Eyvazlı teatr və sənət aləminə bağlı yaradıcı bir insandır. Onun «Bir aktyorun ömür yolu»

monoqrafiyası xalq artisti, tanınmış rejissor Kamran Quliyevin maraqlı səhnə ömürlüyünə həsr olunmuşdur. Bu sətirlərin müəllifiylə yazdığı «Naxçıvan teatri dünən, bu gün» adlı elmi-publistik monoqrafiyasında 125 yaşlı sənət ocağının şərəfli yaradıcılıq yolundan, dəyərli aktyorlardan, rejissorlardan, rəssamlardan, bəstəkarlardan, Naxçıvan teatrının müstəqillik illərində qazandığı bədii uğurlardan geniş söhbət açılır.

Onun, yenə də bu sətirlərin müəllifi ilə birlikdə yazdığı «Naxçıvan teatrının tarixindən» adlı yeni monoqrafiyası da yaxın vaxtlarda işıq üzü görəcəkdir. Bu işlər onun teatra, sənətə qəlbən, ruhən bağlılığından, daxili yanğısından irəli gələn başlıca amildir.

Həsənəli Eyvazlının yaradıcılıq yoluna xüsusi diqqət gətirən ədəbiyyatşünas yönünə də toxunmağı lazım bilirəm. Neçə ildir ki, o geniş tədqiqat işiylə məşğuldur və neçə-neçə samballı, nüfuzlu jurnallarda elmi məqalələri dərc olunur. Təbii ki, bu işlər onun elmi potensialından xoş soraqlar verir. “Həmid Arzulu yaradıcılığında tarixilik” adlı elmi tədqiqat əsəri bu xeyirxah missiyanın məntiqi davamıdır.

Həsənəli Eyvazlı təkcə yazıb-yaratmaqla məşğul olmur. Eyni zamanda üzərinə düşən xeyirxahlıq missiyasını da təbii insanlıq duyğuları ilə yerinə yetirir. O, şair Budaq Təhməz haqqında yazılmış “Mənəli şair ömrü” və professor Yavuz Axundlunun “Şərəfli ömür” kitablarının tərtibçisi, eyni zamanda onlarla kitabın redaktoru və ya ön sözün müəllifidir.

Tanışlığımın ilk illərində publisist kimi tanıdığım Həsənəli Cahangir oğlu Eyvazlı bu gün ədəbi aləmdə şair, dramaturq, tədqiqatçı kimi tanınıb. Təbii ki, bu bədii uğurlara, geniş yaradıcılıq addımlarına sevinmək lazımdır.

... Bir azdan 125 yaşlı, Yaxın Şərqi ən qocaman sənət ocaqlarından biri olan Naxçıvan teatrının əlvan məxmər pərdələri şair-dramaturq Həsənəli Eyvazlının ilhamla qələmə aldığı «Araz sahilində doğan günəş» adlı tarixi dramı ilə açılacaq. Bu sevincli, şadlı günə az qalıb.

.... Yollara gur işıqlı izlər düşür. Bu izlərin yaşıl görümlü zolaqlarında sabahın yeni-yeni publisistik məqalələri, şeir və poemaları, elmi-tədqiqat yazıları, dram əsərləri Həsənəli Eyvazlının yolunu gözləyir. «Araz sahilində doğan günəş»in qədəmləri sayalı və Araz çayı kimi ömrü uzun olsun.

CƏLİL VƏZİROV

*Teatrşünas, «Qızıl Dərviş» və Rəsul Rza
adına Beynəlxalq ədəbi mükafatları
laureatı.*

24.02.2008

Nəriman Nərimanov

**Mustafa Kamal
Atatürk**

Heydər Əliyev

Behbud Şahtaxtinski

Yusif Kamal bəy

Kazım Qarabəkir Paşa

Türk qoşunları, Şərq cəbhəsi komandanı

Əbilov İbrahim

Az.SSR-in Türkiyədə ilk səfiri

Abbas Qədimov

**Tağı bəy
Səfiyev**

ARAZ SAHİLİNDƏ DOĞAN GÜNƏŞ

(3 pərdəli, 9 şəkilli tarixi dram)

İştirak edirlər

Nəriman Nərimanov – Azərbaycan SSR Xalq Komissarları
Sovetinin Sədri

Mustafa Kamal Paşa – Türkiyə Böyük Millət Məclisinin Sədri.

Heydər Əliyev - Azərbaycan xalqının ümummilli lideri,
1992-ci ildə Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri

Mirzə Davud Hüseynov - Azərbaycan SSR Xalq Xarici
İşlər Komissarı

Behbud ağa Şahtaxtinski – Azərbaycan SSR Ədliyyə Komissarı,
Azərbaycan SSR-in Moskva konfransında təmsilçisi
və Qars konfransında səlahiyyətli nümayəndəsi.

İbrahim Əbilov – Azərbaycanın Türkiyədəki ilk səfiri.

Yusif Kamal bəy – Türkiyənin Xarici İşlər Naziri.

Veysəl bəy Ünüvar – Naxçıvandakı Türk hərbi hissəsinin
müfəttişi və Türkiyənin müvəqqəti fəvqəladə nümayəndəsi

Bahadır Vəlibəyov - Fəvqəladə Komissar. Hərbi İnqilab
Komitəsinin üzvü

Georgi Çiçerin – RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarı

İosif Stalin - RK(b)P MK Siyasi Bürosunun üzvü

Mixail Vladimirski - RK(b)P MK Siyasi Bürosunun üzvü

Abbas Qədimov - Naxçıvan SSR Xalq Komissarları
Sovetinin Sədri

Tağı bəy Səfiyev – Naxçıvan SSR XKS-in Qars konfransına
göndərilmiş nümayəndəsi

Kərbəlayi Kərəm – Xalq könüllü dəstəsinin rəhbəri.

Bağır kişi - Xalq könüllü dəstəsinin üzvü *(40-45 yaşında)*

Qasım – Xalq könüllü dəstəsinin üzvü *(23-25 yaşında)*

Müşkünaz arvad – Qasımın anası

Bahar - Qasımın nişanlısı *(20-22 yaşında)*

Köməkçilər, teleqrafçılar, xalq nümayəndələri və başqaları.

BİRİNCİ PƏRDƏ

Birinci şəkil

Bakı. 12 iyul 1920-ci il. Nəriman Nərimanovun iş otağı. Xarici İşlər Komissarı Hüseynov qapıdan girir.

Hüseynov – Yoldaş Nərimanov, icazə olar?

Nərimanov – *(ayağa qalxaraq)* Gəl, yoldaş Hüseynov, gəl, yenə aləm bir-birinə qarışıb, *(Hüseynovla görüşərək)* keç əyləş.

Hüseynov – *(oturaraq)* Nə olub? Nə məsələdir?

Nərimanov – *(masanın üzərindən məktubu götürərək Hüseynova uzadır)* Mirzə, buyur oxu, bizim Təhlükəsizlik Şurasının sədri Solovyovun Leninə yazdığı məktubdur.

Hüseynov – *(məktubu oxuyaraq təəccüblə Nərimanova baxır)* Burada yazılanlar doğrudu? XI Qızıl ordu özbaşına necə həbslər keçirə bilər? Sıravi fəhlələri necə həbs edə bilərlər? Bizdən xəbərsiz nə işlər görürlər? Məgər biz fəhlələrə arxalanıb inqilab etmədik? Belə çıxır ki, XI Qızıl ordunun komandirləri bizə yox, biz onlara tabeyik.

Nərimanov – Mirzə, təkcə fəhlələr deyil, kəndlilər də, ziyalılar da həbs olunur. Cibində partiya bileti gəzdirən Lominadze kimi, Sarkis kimi adamlar kommunist adı ilə bir araya sığmayan özbaşınalıqlar edirlər. Şəhərdə mənzil komissiyasının adı altında evləri qanunsuz müsadirə edirlər, həmin evlərə erməniləri, rusları yerləşdirirlər.

Hüseynov – Yoldaş Nərimanov, bu ki anarxiyadır, özbaşınalıqdır, ordunun apardığı işğalçılıq siyasətidir. Buna son qoyulmalıdır.

Nərimanov—Leninlə son görüşümüzdə də bildirdim ki, Azərbaycan öz müstəqil milli siyasətini yeridəcək. XI Qızıl ordu yalnız müdafiə və asayişlə məşğul olacaq. Dünən aldığım məlumat görə Bakının ətraf bölgələrində minlərlə adam varlı, qolçomaq, burjuaziya tərəfdarı adı ilə həbs olunub. Sərhəd bölgələrimizdə, hətta sərhədlərimizdən kənarda,-müsəlmanlar yaşayan bölgələrdə silahlar yığılır, xalq əliyalın, köməksiz qalır. Deməli, bizimlə çiyin-çiyinə işləyən erməni bolşeviklər də, gürcülər də bizə xəyanət edirlər. Bu cür qanunsuz əməllərin qarşısı tezliklə alınmalıdır.

Hüseynov— Bu məktubu nə edəcəksiniz?

Nərimanov— Əsli Moskvaya Leninə göndərilib. (*zəngi basır, katibə qapıda görünür*) Ədliyyə Komissarı Şahtaxtinskini çağırın, yanıma gəlsin.

Hüseynov— Fikriniz nədir?

Nərimanov— Elə bu gün tədbir görməliyik, hər kəsə yerini bildirməliyik. Lazım gəlsə siz də, Behbud ağa da Moskvaya getməlisiniz. İndi göstəriş verəcəyəm bütün komissarlar yığılsın. Ordu komandirləri də dəvət olunsun.

Şahtaxtinski daxil olur

Şahtaxtinski— İcazə olar, yoldaş Nərimanov?

Nərimanov— Gəlin, Behbud ağa, (*görüşərək*) keçin əyləşin.

*Şahtaxtinski keçib masanın arxasında
Hüseynovla üzbəüz əyləşir.*

Nərimanov— Bizim bu gün aministiya haqqında qəbul etdiyimiz dekretlə həbsxanalarda olan fəhlələr də, kəndlilər də, milli ordumuzun günahsız həbs olunmuş əsgərləri də azad olunmalıdır. *(üzünü Şahtaxtinskiyə tutaraq)* Behbud ağa, bu iş üzərində nəzarəti gücləndirin, inandığınız adamlardan komissiya yaradın, günahsız insanlar həbsxanalarda qalmasın.

Şahtaxtinski—Baş üstə yoldaş Nərimanov, ancaq...

Nərimanov— Nə ancaq?

Şahtaxtinski—XI ordunun komandirləri ilə ermənilər əlbirdi, qorxuram işimizə əngəl törədələr.

Nərimanov— Yəni Azərbaycan Mərkəzi Komitəsinin adından verilən göstərişləri saymayacaqlar? Mən qəti olaraq sözümü onlara çatdırdım.

Şahtaxtinski— *(Çiyinlərini dartaraq)* Görək da.

Nərimanov— Hazırlaşın, siz də Mirzə Davudla Moskvaya gedirsiniz.

Şahtaxtinski— Hər zaman hazıram, yoldaş Nərimanov

Nərimanov— Moskva qarşısında, Leninin qarşısında öz tələblərimizi qoymalıyıq, özbaşınalığa, saymamazlığa yol vermək olmaz.

Şahtaxtinski—Yoldaş Nərimanov, bu özbaşınalıqda Stalinlə Mikoyanın dəsti-xətti görünmürmü?

Nərimanov— Behbud ağa, nə demək istəyirsiniz? Yəni Stalinlə Mikoyan bizdən xəbərsiz bizə tabe olanlara göstəriş verirlər?

Şahtaxtinski— Məncə, onların məkrli niyyətlərinnin arxasında daha böyük planlar durur.

Nərimanov—Nə kimi planlar?

Şahtaxtinski— Dağlıq Qarabağ məsələsi, Naxçıvan məsələsi. Hələ indidən onlar bu əraziləri ermənilərə hədiyyə etmək istəyirlər.

Nərimanov— Bunlardan xəbərim var. Elə buna görə də Moskvada Leninlə bərabər Çiçerinlə də görüşün. Çiçerin ağıllı siyasətçidir, bizi başa düşər. Qayıdan kimi sizi Naxçıvana göndərmək fikrimiz var.

Şahtaxtinski— Naxçıvanda vəziyyətin ağırlığı məni çox narahat edir. Bu məsələyə ciddi yanaşmalıyıq.

Nərimanov— Behbud ağa, siz Naxçıvanlısınız, orada işləmişiniz, yerli adamların xarakterini bilirsiniz, onlarla işləməyi bacararsınız. Elə buna görə də sizi nəzərdə tutmuşam. Yadındadır, Moskvada olanda Leninə məktub vermişdin?

Şahtaxtinski— Yadımdadır.

Nərimanov— Yenə həmin məzmununda, Naxçıvan və onun ətraf bölgələrində, o cümlədən, Gürcüstan bölgəsində yaşayan azərbaycanlıların say tərkibi haqqında ətraflı məktub hazırla. Əgər Zaqatala, Dağlıq Qarabağ və Naxçıvan məsələsində tələblərimiz yerinə yetirilməsə, onda, biz də Zəngibasar, Dərələyəz, Göyçə, Zəngəzur, hətta Borçalı mahalının Azərbaycan qaytarılması məsələsini qaldırırıq.

Hüseynov— Yoldaş Nərimanov, Moskva buna razı olmaz.

Nərimanov— Biz də nə Naxçıvanın, nə də Dağlıq Qarabağın ermənilərə verilməsinə qətiyyənlə razı ola bilmərik.

Şahtaxtinski— Naxçıvanda camaat aclıq çəkir, qaçqınlar sığınacaq tapmır. Bu günədək minlərlə insan

aclığın, soyuğun qurbanı olub. Bu məsələləri də Moskva qarşısında qoymaq lazımdır.

Nərimanov— Stalin yaxın günlərdə Bakıya gəlir. Mənə çatan məlumata görə bu gəlişdə dediyin məsələlərlə bərabər, torpaq iddiaları da var. Əgər belə olsa, siz Naxçıvana ali rəhbər vəzifəyə gedəcəksiniz. Camaatla yaxın ünsiyyətə olmaq, lazım gələrsə, onları etiraz mitinqlərinə qaldırmaq lazımdır. Aydınırmı?

Şahtaxtinski— Aydınır.

Nərimanov— Gedin, hər ikiniz Moskva səfərinə hazırlaşın. Sizə geniş təlimat veriləcəkdir.
(Hər ikisi ayağa qalxır, sağollaşaraq çıxırlar.)

Şəkil dəyişir

İkinci şəkil

Dekabr, 1920-ci il, Ankara. Böyük Millət Məclisində Mustafa Kamal paşanın iş otağı. İbrahim Əbilovla Mustafa Kamal üz-üzə əyləşiblər.

İbrahim Əbilov— Paşam, Azərbaycanda necə bir mürəkkəb vəziyyətin yarandığından xəbərdarsınız. Erməni daşnaqları Azərbaycana qarşı hər gün yeni torpaq iddiaları irəli sürürlər. Hələ sentyabrda Behbud Şahtaxtinskiyə Leninə göndərtdiyi məktubda Azərbaycandakı vəziyyət ətraflı şərh edilmiş və rus qoşunlarının özbaşınalığı açıqlanmışdı. O gündən vəziyyət hələ də dəyişməyib. Moskva erməniləri dəstəkləməkdə davam edir.

Mustafa Kamal—İbrahim bəy, dediklərinizin hamısından xəbərdaram. Veysəl bəyə göstəriş verilib ki, Naxçıvanda hadisələrin gedişinə nəzarət etsin. Bilirsiniz ki, ləğv etdiyimiz «Sevr» müqaviləsindən sonra ermənilərlə bu günlərdə imzaladığımız «Gümrü» sazişini Sovet Rusiyası tanımaq istəmir. Hətta sizin özünüzdə də bizə qarşı çıxanlar var.

İbrahim Əbilov—Paşam, Qafqazın, o cümlədən Naxçıvanın taleyi Türkiyənin qətiyyətiindən asılıdır.

Mustafa Kamal—Siz ağıllı siyasətçisiniz, İbrahim bəy, lakin elə məsələlər var ki, bizim iradəmiz xaricindədir.

İbrahim Əbilov—Azərbaycanın mövqeyini nəzərdə tutursunuz?

Mustafa Kamal—Bəli, məhz onu. Düzdür, Behbud bəy Gümrü danışıqlarında bizimlə həmrəy oldu, Ərzurum millət vəkili Süleyman Nəcətinin də, vali Hamid bəyin də fikirlərinə şərik çıxdı. Bu haqda Sovet Rusiyası və Azərbaycan rəhbərliyinə teleqram da göndərdi. Biz də Azərbaycanın tərkibində Naxçıvanın özünüidarə formasına keçməyinin tərəfdarıyıq.

İbrahim Əbilov—Stalin noyabrın 4-də Bakıda «Ermənistanı vəziyyəti» haqqında məsələ müzakirə edərkən yalnız Ermənistanın mövqeyini müdafiə etdi.

Müstafa Kamal—Azərbaycan torpaqlarında daşnaqların at oynatmasında, eləcə də bu torpaqların paylanmasında əsas rolu Stalin oynayır.

İbrahim Əbilov—Paşam, Stalin dekabrın 1-də verdiyi bəyanatda xalqımızın iradəsi əleyhinə gedərək bildirib ki, “Sovet Azərbaycanı mübahisəli vila-

yətlərdən könüllü olaraq əl çəkib, Zəngəzur, Naxçıvan və Dağlıq Qarabağın sovet Ermənistanına verilməsini elan edir”.

Mustafa Kamal– İbrahim bəy, biz də bütün qüvvəmizlə onların bu planlarının pozulması üçün çalışacağıq. Unutmamalıyıq ki, “Türkün Türkdən başqa dostu yoxdur”.

İbrahim Əbilov – *(öz-özünə)* Türkün Türkdən başqa dostu yoxdur. Ağillı fikirdir. Bu dostluğu qoruyub saxlamağa imkan verəcəklərmə?

Mustafa Kamal – *(Əlində tutduğu kağızı Əbilova göstərərək)* Hələ noyabrın 9-da Stalin Bakıdakı çıxışında gör nə deyib: *(oxuyur)* “Mən Azərbaycanın müstəqilliyini qəbul etmirəm. Bakının yanacağı olmadan Sovet Rusiyası yaşaya bilməz.” Bax, bolşevik rusiyasının Qafqazdakı siyasətinin əsasını bu təşkil edir.

İbrahim Əbilov – Yoldaş Nərimanov niyə buna gedir?

Mustafa Kamal – İbrahim bəy, Nərimanov getmir, məcbur edirlər. Antantanı bəhanə gətirirlər, hücum edib Azərbaycanı işğal etməsi ilə qorxuzurlar. Batum ətrafında dolaşan, Antantaya quyruq bulayan Ənvər də qardaşı Nuru paşa ilə gizli ittifaq yaratmaq istəyirdi, Nuru paşa buna getmədi.

İbrahim Əbilov – Paşam, neçə dövlətin hücumuna məruz qalan Türkiyə niyə qorxmadı, Siz niyə qorxmadınız?

Mustafa Kamal–*(Gülümsünərək)* Biz də qorxduq, İbrahim bəy, həm də çox qorxduq. Böyük bir əraziyə malik olan Türkiyədə xalqın inamını, vətənpərvərlik ruhunu özünə qaytara biləcəyi-

mizə şübhədən qorxduq. Aramızdakı qorxaqlardan, satqınlardan qorxduq. Lakin qətiyyətimizi artırdıq, xalqın mübarizə ruhunu qaldırdıq, onlarda qələbəyə inam yaratdıq.

İbrahim Əbilov – Biz də xalqımızın mübarizə ruhunu, inamını özünə qaytarmalıyıq. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti devrildikdən sonra xalqda bugünkü boşevik hakimiyyətinə də inamsızlıq yaranıb.

Mustafa Kamal–İbrahim bəy, Azərbaycan elə geopolitik ərazidədir ki, orada böyük dövlətlərin maraqları toqquşur. Maraqların toqquşması bəzən o dövlətin işğalı ilə nəticələnir. Hansı güclüdürsə, o işğal edir. Biz də Azərbaycanı parçalayıb məhv edəcək o güclülərin pəncəsindən qurtarmağa çalışırıq.

İbrahim Əbilov – Sərvəti olan dövlətlərin dostundan çox düşməni olur. Azərbaycan da elə dostlara arxalanmalıdır ki, sərvət yox, inam, etibar dostu olsun.

Mustafa Kamal – Bəli, sərvət dövlət üçün şöhrət gətirdiyi qədər də problemlər gətirir. Rusiyanın bugünkü canfəşanlığı da xalqınıza istəkdən irəli gəlmir. Biz də ruslara yalnız siyasi təzyiqlər yolu ilə təsir etməyə çalışırıq. Elə buna görə də hələ iyulda Bəkir Sami bəyi nümayəndə heyəti ilə Moskvaya göndərdim. Məqsədimiz dostluq müqaviləsi imzalamaq idi.

İbrahim Əbilov – Lakin Azərbaycan hökuməti bu görüşlərdə iştirak etmədi.

Mustafa Kamal – Düzdür, Rusiya Azərbaycanın da, Ermənistanın da bu görüşdə iştirakını tələb edirdi. Çünki, Rusiya onları bu danışıqlara qatmaqla “Türkiyəyə qarşı qoymaq və regionda öz planlarını həyata keçirmək məqsədi güdürdü”.

Daxil olma № 01

"09" fevral 17 2013

Yavər daxil olur

Yavər – Paşam, Məclis yığılıb, Sizi gözləyirlər.

Mustafa Kamal – *(ayağa qalxaraq)* Hə, hə, gedək. *(üzünü Əbilova tutaraq)* İbrahim bəy sizin də çıxışınız var?

İbrahim Əbilov – Bəli, var.

Mustafa Kamal - Onda buyurun gedək...

Birlikdə səhnədən çıxırlar

(Şəkil dəyişir)

Üçüncü şəkil

Naxçıvan, dekabr 1920-ci il. Fövqəladə Komissar Bahadur Vəlibəyovun iş otağı. Vəlibəyov əyləşib əlindəki kağızı oxuyur, köməkçi daxil olur

Köməkçi—Yoldaş Vəlibəyov, Azərbaycan İnqilab Komitəsinin üzvü, Ədliyyə Komissarı Şahtaxtinski yoldaş gəlib.

Vəlibəyov—*(Həyacanla ayağa qalxır)* Kim gəlib? Behbud Şahtaxtinski? Niyə xəbərsiz? Bəs niyə qapıda saxlamısınız? *(qapıya tərəf gedir, Behbud Şahtaxtinski, arxasınca Veysəl bəy içəri girir. Vəlibəyov qapıda onu qarşılayır)*. Xoş gəlmisiniz, yoldaş Şahtaxtinski. Nəyə görə gəlməyinizi xəbər vermədiniz? *(görüşmək üçün əlini uzadır, əli göydən asıla qalır)*

Behbud Şahtaxtinski —*(Əsəbi addımlarla kabinetin baş tərəfinədək gedir və geri çevrilir)*. Siz burada nə iş görürsünüz yoldaş Vəlibəyov? Xalq sizə inanır, etibar edir...

Vəlibəyov—Yoldaş Şahtaxtinski mən nə etmişəm?

Şahtaxtinski—Daha nə etməliydin? İrəvana nə üçün getmişdin?

Vəlibəyov - İrəvandan çağırmışdılar.

Şahtaxtinski – Kim çağırmışdı? Nədən ötrü çağırmışdı?

Vəlibəyov - Mənə mandat vermək üçün...

Şahtaxtinski— Ermənistanın hakimiyyətini tanımaq istəyirsən?

Veysəl bəy- O, artıq Ermənistan hakimiyyətini tanıyıb da, qəbul edib də.

Vəlibəyov— *(özünü itirir)* Mənə teleqram vurmuşdular.

Şahtaxtinski— Kim vurmuşdu?

Vəlibəyov— Mən... *(duruxaraq çiynini dartır)*

Şahtaxtinski—Hə, yoldaş Vəlibəyov, de görək, kim teleqram vurmuşdu?

Vəlibəyov— Yoldaş Ədliyyə Komissarı, mənim heç bir günahım yoxdur. İrəvandan Mravyan çağır-mışdı...

Şahtaxtinski—Xalqın etiraz dalğası aləmi bürüyüb, hamı yumruq kimi birləşir. Naxçıvanın Azərbay-candan ayrılmaması üçün mübarizəyə qalxır, ümitsiz xalq sizin yanınıza dərđini deməyə gəlir, qəbul etmirsiniz. Hamı sizə “diktator” deyir. Bu nə deməkdir?

Vəlibəyov— Mən diktator deyiləm, yalandır, böhtandır.

Şahtaxtinski- *(üzünü Veysəl bəyə tutur)* Veysəl bəy, siz deyin görüm, burada nə işlər baş verir?

Veysəl bəy - *(cibindən bir məktub çıxararaq Vəlibəyova göstərir)* Vəlibəyov, bu məktub İrəvandan sənin adına göndərilib. Gətirən adam ermənidir, Dəhnədən keçərkən əsgərlərim tutublar.

Vəlibəyov - Yalandır, mənə qarşı atılan böhtandır.

Veysəl bəy- Neynək, deyərəm, tutulan adamı gətirərlər.

Vəlibəyov - (*həyəcanlı halda*) O, adam kimdirsə, mən tanımıram, bilmirəm.

Şahtaxtinski-Bunları sonra aydınlaşdırırıq (*üzünü Veysəl bəyə tutaraq*) Veysəl bəy, siz də general Həbib Səlimovla məsləhətləşin, Naxçıvanın müdafiəsini gücləndirin. Dəhnədən bu tərəfə quş da keçməməlidir. Bu işə siz cavabdehlik daşıyırsınız.

Vəlibəyov- Yoldaş Şahtaxtinski, siz nə etmək istəyirsiniz? XI Qızıl ordunun qarşısında Veysəl bəyin bir bölük qoşunu dayana bilməz. Siz xalqı qırğına aparırsınız.

Şahtaxtinski- Biz xalqı əbədi fəlakətdən qurtarmağa çalışırıq. Xalqın etiraz mitinqlərini düzgün istiqamətə yönəltmək lazımdır. Bugünkü həqiqəti olduğu kimi izah etməyin vaxtıdır. Başa düşdünmü? Naxçıvanlılar öz dədə-baba torpaqlarını heç kimə verməyiblər, verməyəcəklər də. Naxçıvan Azərbaycanın bir bölgəsidir, belə də qalacaqdır.

Vəlibəyov- (*ayağa qalxaraq*) Bu sizə baha başa gələcək yoldaş Şahtaxtinski. Siz hələ rusları yaxşı tanımırırsınız.

Şahtaxtinski- Vəlibəyov, mən bolşevik partiyasının üzvüyəm və onun siyasətini təbliğ edənlərdənəm. Lakin, xalqımın taleyinə biganə qalanlardan deyiləm. Dədə-baba torpaqlarımızın erməni daşnaqlarına verilməsinə razı ola bilmərəm. Bildin?

Veysəl bəy- Behbud bəy, Vəlibəyov İrəvana gedəndə işləri mənə həvalə etmişdi, ora çatan kimi

teleqrafla məni işdən uzaqlaşdırdığını bildirdi.
Səbəbi nə idi?

Vəlibəyov- Çünki siz xalqı mənə qarşı qaldırırdınız.

Veysəl bəy – Əfəndim Vəlibəyov, siz burada diktator rejimi tətbiq etmisiniz, xalq dərini deməyə adam tapmır.

Şahtaxtinski- Siz yerinizi Revkom sədrinin müavini Əbülqasım da tapşıra bilmirdiniz?

Vəlibəyov- Əbülqasım mənim dediklərimi eşitmir, xalqın tərəfini saxlayır.

Şahtaxtinski- Bəs kimin tərəfini saxlamalıdır? Fəhlə-kəndli hökuməti kimin üçün qurulur? De görüm biz nə üçün çalışırıq? Yadından çıxarma ki, işimiz insanları aclıqdan, səfalətdən qurtarmaqdır, onları aclığın, səfalətin, qucağına atmaq deyil.

Veysəl bəy- *(Cibindən bir kağız çıxarır)* Behbud bəy, Kazım Qarabəkir Paşa Ankaradan aldığı teleqramın mətnini mənə göndərüb. Teleqramda deyilir ki, naxçıvanlıların əleyhinə olan hər bir qərara, bəyanata qarşı Türkiyə dövləti etirazını bildirir. Mən də tabeliyimdə olan qoşunla naxçıvanlıların tərəfindəyəm.

Şahtaxtinski- Veysəl bəy, bu təkcə səninlə mənim yox, bütün türk dünyasının mübarizəsidir. Ermənilər bu gün Naxçıvana, Dağlıq Qarabağa göz tikiblərsə, sabah Qarsı, Ağrını, hətta Şərqi Anadolunu tələb edəcəklər. Biz onların tamah dişini elə burda- Naxçıvanda qıracağıq, arzularını gözlərində qoyacağıq.

Çöldən - rədd olsun erməni daşnaqları, rədd olsun Ermənistan! Naxçıvan Azərbaycan torpağıdır –sədaları və ura!- səsləri yüksəlir

Şahtaxtinski- *(ayağa qalxaraq)* Mitinq başlandı, getmək lazımdır. *(Hamı ayağa qalxaraq səhnədən çıxır)*

Şahtaxtinski, Veysəl bəy, Vəlibəyov gəlirlər. Meydana toplaşanlar Şahtaxtinskini alqışlayırlar. Könüüllü dəstənin üzvləri Qasımla Bağır qabağa çıxır

Qasım - Behbud ağa, xoş gəlmisiniz. Camaat iki gündür sizin gəlişinizi gözləyir.

Şahtaxtinski- Mənim gəlişimi necə öyrəndiniz?

Qasım - Sizin kimi insanların gəlişi sədasız olmaz.

Şahtaxtinski- Mən də sizinlə, sizin kimi qeyrətli oğullarla fəxr edirəm.

Qasım - Behbud ağa, bu nə məsələdir? Məgər Naxçıvan camaatı insan deyilmi? Onların mənliyi, qüruru ilə oynamaq olarmı? Bizdən xəbərsiz Naxçıvan torpaqlarını ermənilərə bağışlamaq nə deməkdir?

Şahtaxtinski- Mən sizdən heç nəyi gizlətməyəcəyəm. Moskva, əsasən də, Stalin, Azərbaycan İnkilab Komitəsinə təzyiqlər göstərərək bu işi planlaşdırmışdır. Elə mən də bu torpağın müqəddəratını xalqla birlikdə həll etmək üçün gəlmişəm.

Bağır kişi – Behbud ağa, başına dönüm, çörəyimiz yoxdu,- dözürük, taxıl əkməyə toxum yoxdu, - dözürük, tapdığımız bir tikə çörəyi qaçqınlarla bölürük - dözürük, ancaq naxçıvanlılar bu zorakılığa qətiyyən dözməz. Ordubaddan Şəruradək hamı ayaq üstündədir. İndi bizə məsləhətiniz nədir?

Şahtaxtinski- Mənim əzizlərim, biz torpaqlarımızla birlikdə müstəqilliyimizi də saxlamaq istəyirik-sə, etiraz səsimizi qaldırmalı, mitinqlər keçirməliyik. Mən də bu işin sonunadək sizinləyəm.

Bağır kişi – Biz indi kimdən, hansı dövlətdən kömək diləyək, kimə arxalanaq?

Şahtaxtinski – Azərbaycan hökuməti Naxçıvanın taleyi ilə bağlı narahatdır. Elə ona görə də mən buradayam. Hələlik öz gücümüzlə arxalanaçağıq– naxçıvanlıların gücünə. Gözlənilməz hərbi təzyiqlər olarsa, onda istinad edəcəyimiz qüvvə Azərbaycan hökuməti, Türkiyə dövləti və Naxçıvandakı türk qoşunları olacaqdır.

Qasım – Behbud ağa, düşməni kənarda axtarmayın, elə yanınızda duran Vəlibəyov bu torpağın da, bu insanların da düşmənidir.

(izdihamın içindən səslər yüksəlir)

Səslər – Düzdür, düzdür. Vəlibəyov rədd olsun, getsin.

Bağır kişi – Behbud ağa, Vəlibəyov əlaltıları ilə Naxçıvanı Ermənistanə vermək üçün ciddi iş aparır.

Şahtaxtinski – Vəlibəyov bu gündən vəzifəsindən azad edilib. Bakıya göndəriləcək.

(Əynində köhnə çuxa, çiynində silah və patrondaş olan Kərbəlayi Kərəm qolları bağlı bir nəfəri çəkə-çəkə meydanın ortasına gətirir, üzünü Vəlibəyova tutaraq)

Kərbəlayi Kərəm – Al, Vəlibəyov, agentinə sahab dur. *(əlini sinəsinə vuraraq)* Hələ, Cəhrili Kərbəlayi Kərəm ölməyib ki, sənin adamların, agentlərin Lizbirt aşırımını keçə bilsinlər.

Vəlibəyov –A kişi, sən nə danışırısan? Nə mənim adamım, nə agent?

Veysəl bəy–(*Şahtaxtinskiyə*) Kərbəlayi Kərəm Cəhrilidir, könüllü dəstə ilə Lizbirt aşırımında, İtqıranda keşik çəkirlər, kəndləri qoruyurlar.

Kərbəlayi Kərəm – (*üzünü baş tərəfdə duranlara tutaraq*) Hanı Naxçıvan mahalının qeyrətli oğulları? Niyə bu torpağa sahib çıxmıllar, həə? Niyə? (*yaxasını açaraq*) Baxın, kəfənim əynimdədi. Kəfəni əynində olmayan adam torpaq qoruya bilməz. (*üzünü Veysəl bəyə tutur*) Baxın, bu adam başının dəstəsi ilə Türkiyədən bura, bizi qorumağa, torpağımızı gavurlardan qurtarmağa gəlib, ancaq belələri (*qolu bağlı adamı göstərir*) Vəlibəyovun buyruq quluna dönüb, erməniyə məktub aparır, sir satır. (*qoynundan bir məktub çıxarıb Şahtaxtinskiyə uzadır*) Behbud ağa, alın, Vəlibəyovun bu adamla ermənilərə göndərdiyi məktubdu.

Şahtaxtinski – (*məktubu alır, dönərək qəzəbli baxışlarla başını aşağı salmış Vəlibəyova baxır*) Baxın, 80 yaşlı Kərbəlayi Kərəm bizə çox gözəl dərslər verir. Həm torpağı qoruyur, həm də içimizdəki satqınları, düşməndən də qorxulu düşmənləri ifşa edir, zərərsizləşdirir. Unutmayın ki, bu torpağın ağası da, nökəri də, sahibi də bizik. Bu torpaqda doğulmuşuq, bu torpaqda da azad, firavan yaşamağa haqqımız var.

*Arxada duran Müşkünəz arvad camaatın
içindən qabağa keçir*

Müşkünaz arvad – (*üzünü Şahtaxtinskiyə tutur, əlini oğlu Qasımın çiyninə qoyaraq*) Behbud ağa, bu gördüyün Qasım mənim oğlumdu. Neçə il bundan qabaq atası türk qoşununda ermənilərlə vuruşmada şəhid olub. Onda oğlumun bir yaşı da yox idi. Saçımı süpürgə eləyib onu böyütmüşəm.

Qasım - Ana, torpağı biz qorumalıyıq.

Müşkünaz arvad – Oğul, elə mən də onunçün danışiram. Oğlum nişanlıdı. Mən də oğul toyu görmək istəyirəm. Belə bir gündə toyu dayandırıb onu gavur qabağına göndərmişəm. (*oğlunun əlini qaldıraraq ətrafdakılara göstərir*) Baxın, əlinin içinə xına qoyaraq bu torpağa qurban vermişəm. Torpğa xəyanət etsə, bu əllərimlə öldürərəm onu.

Şahtaxtinski – Sağ ol Müşkүнaz ana, sənin kimi ananın böyütdüyü oğul, elə Qasım kimi olar.

Veysəl bəy – Behbud bəy, Qasım igid bir cocuqdu. Baş Noraşenin qarşısındakı Qaratəpəni gavurlardan alanda, aslan kimi vuruşurdu.

Müşkünaz arvad – Mənim oğlum atasına çəkib, düşməndən qorxusu yoxdur. (*üzünü ətrafdakılara tutur*) Bu gün heç kimin haqqı yoxdur evdə oturmağa. Ay camaat, keçmişdən dərs alın, gavurların bir də bu torpağa ayaq basmasına yol vermək olmaz. (*üzünü Kərbəlayı Kərəmə tutaraq*) Baxın, Kərəm kişi bu yaşında əlinə silah alıbsa, sizin edə oturmağa haqqınız yoxdur.

Bağır kişi – Halal olsun sənə, Müşkүнaz, elə oğlun da sənin kimi qeyrətlidir.

Şahtaxtinski – Müşkүнaz ana, yaxşı ki, sizin kimi analar var. Mən də sizə söz verirəm ki, işimiz yoluna

düşən kimi Qasımın toyunda elliklə
şənlənəcəyik.

Müşkünaz arvad – Allah ağzından eşitsin, oğul.

Şahtaxtinski – Yoldaşlar, Sabahdan bütün bölgələrdə
ardıcıl olaraq mitinqlərimiz keçiriləcək, tələb-
lərimiz qoyulacaq. İndi isə mitinqi bağlı elan
edirəm, sağ olun (*alqış sədaları altında hamı
səhnədən çıxır*)

Şəkil dəyişir

Dördüncü şəkil

*(Moskva-07 mart 1921-ci il. Xalq Xarici İşlər Komissarı
Çiçerinin iş otağı. Çiçerin, Stalin, Vladimirski əyləşiblər)*

Çiçerin – Yoldaş Lenin Azərbaycanından gəlmiş məktubu
xüsusi dərkənarla göndərüb, müzakirə etməyi-
mizi istəyir.

Stalin – Kimin məktubudur? Nə yazılıb?

Çiçerin – Məktub Şahtaxtniskinin imzası ilə gəlib. Ağillı
və əsaslandırılmış təkliflərdir.

Stalin – Naxçıvan bölgəsi ilə bağlıdır?

Çiçerin – Bəli.

Stalin – Biz Bakıda bu məsələni müzakirə etmişik.

Çiçerin – Elə o müzakirənin nəticəsidir ki, Naxçıvanda
yaşayan əhali ayağa qalxıb, mitinqlər keçirir,
sizin verdiyiniz qərara etiraz edirlər.

Stalin – Mahiyyət etibarı ilə biz düzgün qərar vermişik.

Vladimirski–Yoldaş Stalin, bu gün Qafqazdakı siyasətimizi mahiyyətə uyğun deyil, real vəziyyət üzərində qurmalıyıq.

Stalin – Elə mən də real vəziyyətə əsaslanmışam. Biz Ermənistanla Naxçıvan arasında olan kiçik bir ərazini gözdən qaçıra bilmərik. (*xəritəyə tərəf əyilərək*) buyurun baxın, (*Türkiyəni Naxçıvanla birləşdirən kiçik bir ərazini göstərir*) əgər Naxçıvan Azərbaycanın tərkibində qalarsa bu kiçik «Türk qapısı» gələcəkdə başımıza çox əngəllər açacaq. Biz o kiçik ərazini müsəlmanlara etibar edə bilmərik.

Çiçerin–Dediysin ərazi bu gün onların əlindədir. Əlimizdə olmayanla özümüzü aldatmağın mənası varmı?

Stalin - Bizim qoşunlar oradadır.

Çiçerin – Nə olsun ki, türk qoşunları da oradadır.

Stalin - Vəlibəyov bizim adamdır, Ermənistan hökuməti tərəfindən ona böyük səlahiyyətlər verilib... Naxçıvana göndərilib.

Çiçerin – Elə Ermənistan hökumətindən mandat aldığı üçün də Şahtaxtinski onu vəzifəsindən uzaqlaşdırıb, Bakıya qaytarıb.

Stalin - Deməli Şahtaxtinski Naxçıvanda öz planlarını həyata keçirmək istəyir?

Çiçerin – Yoldaş Stalin, bugünkü real vəziyyətə açıq gözlə baxmaq lazımdır. Cənubi Qafqazda ərazi iddialarına uya bilmərik, orada yaşayanların etimadını qazanmaq lazımdır, nifrətini yox. Hansı bölgənin kimə aid olmasının bizim üçün əhəmiyyəti yoxdur.

Stalin - Ermənilər narazılıq etməyəcəklər?

Çiçerin – Nəyə görə narazılıq etməlidirlər? (*məktubu əlinə götürərək baxır*) Zəngəzur, Dərələyəz, Göyçə, Zəngibasar bölgələri onlara bəs etmirmi?

Stalin – Biz yəqin ki, bu mövzuya bir də qayıdacağıq.

Vladimirski – Yoldaş Stalin, Mikoyanla sizin Cənubi Qafqaza dair fikirlərinizə keçən dəfə də etirazımı bildirdim, yenə də deyirəm. Bu gün bizə dağlıq ərazilərdə yerləşdirilmiş ermənilər yox, zəngin yeraltı və yerüstü sərvətlərə malik olan azərbaycanlılar daha çox lazımdır. Ermənilər daha çox torpaq əldə etmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırlar. Unutmayın ki, ermənilərin gürcülərdən də torpaq iddiası var.

Çiçerin– Yoldaş Stalin, Mikoyan sizi yanlış yola salır. Ermənistan adlanan ərazidə azərbaycanlıların sayı ermənilərdən çoxdur. Şahtaxtiniskinin yazdığı məktubdakı faktlara fikir versək çox şey bizə aydın olar.

Stalin – O nə faktdır?

Çiçerin – (*Məktubu əlinə götürərək*) Zəngəzur Ermənistana verilib, elədirmi?

Stalin – Bəli.

Çiçerin – Zəngəzurda əhalinin– 123.095 nəfəri azərbaycanlı olduğu halda, ermənilərin sayı–57000 nəfərdir. Bəs Naxçıvanda vəziyyət necədir?

Stalin – Əhalinin əksəriyyəti azərbaycanlılardır.

Çiçerin – (*Məktubu Stalinə uzadaraq*) al, məktubu bir də diqqətlə oxu.

(Məktubu alan Stalin onu gözdən keçirməyə başlayır)

Çiçerin – Bax, burda yazılanları diqqətlə araşdırsaq, onda gərək Azərbaycanın Çar rusiyası tərəfindən

ermənilərə və gürcülərə «hədiyyə» edilmiş bütün torpaqlarını geri qaytaraq.

Stalin – Bu bizə xeyir gətirəməz.

Çiçerin–Əlbəttə, xeyir gətirməz. Lakin, bu gün azərbaycanlıları özümüzdən incik sala biləmrək. Əksinə, onların rəğbətini qazanmalıyıq. Yoldaş Lenin də bunu tövsiyə edir.

Vladimirski – Naxçıvandakı türk qoşunlarının qalıb-qalmaması necə həll olunacaq?

Çiçerin – Bizim Ankaraya göndərdiyimiz nümayəndə heyyyəti Mustafa Kamal tərəfindən hörmətlə qarşılanıb. Unutmaq olmaz ki, Türkiyə bizə dostluq əlini uzadır. O əli biz sıxmasaq, özgələri sıxacaq. Onda, bizim zərərimiz qazancımızdan çox olacaq.

Stalin – Deməli, türk qoşunları Naxçıvanda hələ çox qalacaq?

Çiçerin – Xeyr, vaxtı gələndə çıxacaq. Bildin? Vaxtı gələndə.

Stalin – Türkiyə nümayəndə heyəti nə zaman gəlir?

Çiçerin – Bu günlərdə gəlməlidir. Bir neçə gündən sonra danışıqlar başlamalıdır.

Stalin – Yenə həmin tərkibdə?

Çiçerin – Bəli. Xarici İşlər Naziri Yusif Kamal, Əli Fuad, bir də doktor Rza Nur.

Stalin – Əgər mən görüşlərdə iştirak etsəm, «Türk qapısı»nın Naxçıvan ərazisinə düşməsinə imkan verməyəcəyəm.

Vladimirski– Yoldaş Stalin, Mustafa Kamal qətiyyətli adamdır. Onda o, da Batum məsələsinin gündəliyə çıxarılmasının üstündən qara xətt çəkəcək.

Stalin – Siz Mustafa Kamaldan qorxursunuz?

Vladimirski– Xeyir, qorxmuram. Biz hələ Qafqazda öz yerimizi bərkitməmişik, xalqın rəğbətini qazana bilməmişik. Kiçik bir narazılıq, onsuz da ağır olan vəziyyətimizi bir az da ağırlaşdırar. Mustafa Kamalın bizə edəcəyi ən böyük kömək Türkiyə ərazisindən müdaxilə təhlükəsinin olmamasıdır.

Stalin– *(əlindəki məktubu masanın üzərinə qoyaraq)* Ağillı yazılmış məktubdur. Lakin Gürcüstan ərazisindəki Azərbaycan torpaqlarının sadalanması, orada yaşayan azərbaycanlıların say tərkibinin göstərilməsi xoşuma gəlmədi.

Çiçerin– Əgər azərbaycanlılar bu məsələni də gündəmə gətirsələr, işimiz daha ağır olacaq.

Stalin – Neynək, qoy Naxçvana Azərbaycan tərkibində muxtarriyyət verilsin. Onsuz da bu məsələyə ermənilər hələ çox qayıdacaq.

Çiçerin – Türklər «Naxçıvan məsələsi»nə danışıqlarda son nöqtəni qoymaq istəyirlər.

Stalin – Siz də belə düşünürsünüz?

Çiçerin – Xeyr, belə düşünmürəm. Qarşıda Türkiyə ilə Gürcüstanın və Ermənistanın sərhəd məsələsi, Batum məsələsi də durur. Qarabəkir hələ də Batumda oturub. Bu məsələlərin hamısı bizim iştirakımızla həll olunmalıdır.

Stalin– Bu görüşdə Türklərin Batumdan çıxması məsələsi qəti surətdə qoyulmalıdır.

Çiçerin – Orcanikidzedən aldığım teleqrama görə bizim qoşun hissələrimiz Batuma çatıb.

Stalin – Şəhərə giribmi?

Çiçerin – Hələlik şəhərin kənarındadır.

Stalin – Qarşıdurma olmayıb?

Çiçerin – Xeyr, türklər Ənvər paşanın Batum ətrafında dolaşmasından narahatdır. Buna görə də bizim Batumda olmağımız onlar üçün də sərfəlidir.

Stalin – Hələlik Ənvər paşaya toxunmamalıyıq.

Çiçerin – Mən də o cür düşünürəm. Ənvər qardaşı Nuru paşa ilə görüşə can atsa da, rədd cavabı alıb. Ona görə də bizə qarşı çıxma bilməz.

Stalin – Yaşayıb görərik.

Çiçerin – Başqa sözü olan yoxdur ki?

Stalin – Xeyr yoxdur. Neynək, qoy hələlik belə olsun..
(*ayağa qalxır*)

(*digərləri də ayağa qalxaraq səhnədən çıxırlar.*)

Şəkil dəyişir

İKİNCİ PƏRDƏ

Birinci şəkil

Moskva. 12 mart 1921-ci il. Türkiyə və Rusiya nümayəndə heyətləri arasında gedən danışıqların ikinci günü. İclası RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarı Çiçerin aparır. Hamı əyləşib.

Çiçerin – (*Ayağa qalxaraq*) Cənablar, artıq danışıqların ikinci günüdür. Bu gün gündəliyə uyğun olaraq müzakirə edəcəyimiz əsas məsələ Naxçıvan məsələsidir. Başqa təklifi olan və ya etiraz edən varmı?

Yusif Kamal bəy – Biz razıyıq.

Şahtaxtinski – Biz də razıyıq.

Çiçerin – İcazə verin qısa arayış və təkliflərimi verim. Bilirsiniz ki, son vaxtlar Cənubi Qafqazda ərazi məsələləri ilə əlaqədar bəzi bölgələrdə narazılıq əmələ gəlmişdir. Belə bölgələrdən biri də Naxçıvan bölgəsidir. Sovet Rusiyası belə hesab edir ki, Naxçıvana özünüidarə statusu verməklə bu məsələni ədalətli həll etmiş olarıq. Eyni zamanda bununla bağlı müqavilə şərtlərinin müəyyənləşdirilməsində Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan hökumətləri də iştirak etməlidir.

Yusif Kamal bəy – Mənim də təklif və iradlarım var.

Çiçerin – Buyurun, eşidirik.

Yusif Kamal bəy– Cənab Çiçerin buyurdu ki, Naxçıvana özünüidarə statusu verilsin. Biz bununla razıyıq. Lakin, bu gün Naxçıvan Türkiyənin himayəsi altındadır və bizim qoşunlar o ərazilərə nəzarət edirlər.

Çiçerin – Türk qoşunları o ərazilərdən çıxmalıdır.

Yusif Kamal bəy– Şərtlərimiz qəbul olunsa, çıxaracağıq.

Çiçerin – Təklifiniz nədir?

Yusif Kamal bəy – Bizim təklifimiz yox, tələbimiz var.

Çiçerin – (*narahat halda*) Nə tələb, necə tələb?

Yusif Kamal bəy – Bilirsiniz ki, təkcə Naxçıvan deyil, İrəvan ətrafında bizimlə həmsərhəd olan bir sıra ərazilərdə–əsasən Zəngibasar, Göyçə və Dərələyəz bölgələrində ta qədim zamanlardan Azərbaycanlılar yaşayırlar, onların dədə-baba torpaqlarıdır. Ermənilər həmin ərazilərə 1828-30-cu illərdə İranla Türkiyə ərazisindən köçürülüb.

Çiçerin – (*həyəcanlı halda*) Cənab nazir, “ekspertlərin müəyyənləşdirdiyi sərhəd xətti Azərbaycanın

maksimum tələblərini də ötür keçir, çünki o heç vaxt İrəvan qəzasının hər hansı bir hissəsinə himayəçiliyi iddia etməmişdir.”

Yusif Kamal bəy – Bizim isə bu məsələni qaldırmağa əsaslı dəlillərimiz var.

Çiçerin – Nə kimi dəlillər?

Yusif Kamal bəy – Əvvəla, “Məhz bu yerlərdə məlum qanlı hadisələr baş vermiş və türk qoşunlarının bölgəyə gəlməsinə ehtiyac yaranmışdır. İkincisi, bütün bu dairə müsəlmanlarla məskunlaşmışdır. Bu dediklərimizə əsasən Naxçıvanla bərabər həmin ərazilər üzərində də himayə hüququ Azərbaycanla verilməlidir.”

Çiçerin – *(əşəbi halda)* Biz buna qəti etiraz edirik.

Yusif Kamal bəy – *(təəccüblə)* Siz nəyə etiraz edirsiniz?

Çiçerin – Biz burada Naxçıvan məsələsini müzakirə edirik. Digər bölgələri bura qatmayın.

Yusif Kamal bəy – *(qeyzlə)* Siz Naxçıvana özünüidarə statusu verməklə onun müstəqilliyini təmin etmək istəyirsiniz?

Çiçerin – Bəli.

Yusif Kamal bəy – *(istehzalı)* Deyin görüm, üç tərəfdən Ermənistanın əhatəsində olan Naxçıvan müstəqil yaşaya bilərmə?

Çiçerin – Naxçıvanın müstəqilliyinə kimsə toxunmayacaq.

Yusif Kamal bəy – *(istehzalı)* Stalinlə Mikoyan da sizin kimi düşünür?

Çiçerin – Onların bu işlə nə əlaqəsi?

Yusif Kamal bəy – Bunu onlara sorsaydınız daha yaxşı olardı.

Çiçerin – Təklifiniz nədir?

Yusif Kamal bəy – Naxçıvan ərazilərinə toxunulmazlıq statusu ilə birlikdə Azərbaycan respublikasının tərkibində muxtariyyət verilməlidir.

Çiçerin – Biz ki, Naxçıvana tam müstəqillik veririk.

Yusif Kamal bəy– Bu dedikləriniz gəlişi gözəl sözlərdir. *(masanın üzərindəki kağızlardan birini əlinə götürərək)* Bizim isə şərtimiz belədir: *(oxuyur)* – “Türkiyə tərəfi əvvəlcədən müəyyən edilmiş 16 maddəlik Moskva müqaviləsinin 3-cü maddəsinin aşağıdakı redaktədə verilməsini tələb edir: Naxçıvan vilayəti bu müqavilənin 1(V) əlavəsində göstərilən sərhədlərdə Azərbaycanın himayəsi altında, həmin himayəçiliyin Azərbaycanın heç bir üçüncü dövlətə güzəştə getməməsi şərti ilə muxtar ərazi təşkil edir. Bölgənin sərhədləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir: Ararat stansiyası-Saray bulaq dağları-Gömürlü dağ-Sayat dağ, Qurdqulaq kəndi-Həməsür dağı-8022-ci yüksəklik-Kükü dağ və keçmiş Naxçıvan qəzasının Şərq inzibati sərhədi.”

Çiçerin – *(Üzünü Şahtaxtinskiyə tutur)* Yoldaş Şahtaxtinskiyin sözü varmı? Bu məsələyə fikri nədir?

Şahtaxtinski – Yusif Kamal bəyin oxuduğu şərtlərdən xəbərim var.

Çiçerin – Fikriniz nədir?

Şahtaxtinski– Yoldaş Nərimanov da indi qeyd olunan şərtlərlə razıdır. Bu məsələnin Türkiyə tərəfi ilə hərtərəfli müzakirəsi üçün Ankaradakı səfirimiz İbrahim Əbilova təlimat da göndərilmişdi. Yəqin ki, gələcəkdə keçiriləcək görüşlərdə Naxçıvanın inzibati- ərazi sərhədi dəqiq həllini tapacaqdır.

Çiçerin – (*qaşqabaqlı*) Başqa təklifi olan varmı?

Yusif Kamal bəy – Daha bir təklifimiz var.

Çiçerin – Buyurun.

Yusif Kamal bəy – Məlumdur ki, naxçıvanlılar dəfələrlə erməni soyqırımına məruz qalmışlar. Buna görə də (*başqa bir kağızı əlinə alaraq*) burada yazılanlar da müqaviləyə əlavə olunmalı-dır. (*oxuyur*) “Naxçıvan müsəlmanları bir daha soyqırma məruz qalacağı halda türk ordusunun buna biganə qalmayacağı rəsmi olaraq qeyd edilir.”

Çiçerin – Mən bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, bu məsələ Ermənistan və Gürcüstan hökumətlərinin iştirakı ilə müzakirə olunmalıdır

Yusif Kamal bəy – Biz buna qəti etiraz edirik.

Çiçerin – Nəyə görə?

Yusif Kamal bəy – Çünki burada biz yalnız Bolşevik Rusiyası ilə danışıqlar aparırıq. Əgər razısınızsa, burada onlarla, ayrı-ayrılıqda danışıqlar apararaq. Müstəqil, tərəf-müqabil kimi.

Çiçerin – Xeyr biz buna razı deyilik. Bu başqa bir görüşün mövzusudur.

Yusif Kamal bəy – Biz Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstanla sərhəd məsələləri ilə bağlı görüşlər keçirməliyik.

Şahtaxtinski – Biz də bunun tərəfdarıyıq.

Çiçerin – Görüşü harada nəzərdə tutursunuz?

Yusif Kamal bəy – Hələlik razılaşdırılmayıb. Lakin Ermənistanla sərhəddə yaxın olan Qars şəhərini nəzərdə tuturuq.

Çiçerin – Rusiya nümayəndə heyəti də iştirak etməlidir.

Yusif Kamal bəy – Etirazımız yoxdur. Yəqin ki bunlar sizinlə də, Ermənistan, Gürcüstan və Azərbaycanla da razılaşdırılacaqdır.

Çiçerin – Yusif bəy, bir məsələni də aydınlaşdırmaq gərəkdir.

Yusif Kamal bəy – Hansı məsələni nəzərdə tutursunuz?

Çiçerin – Türk qoşunlarının Naxçıvandan çıxarılmasını.

Yusif Kamal bəy – Cənab Çiçerin, bizim irəli sürdüyümüz müqavilə şərtləri dövlət səviyyəsində təsdiq olunduqdan sonra qoşunlarımızın Naxçıvanda qalmasına ehtiyac olmayacaqdır.

Çiçerin – *(Ayağa qalxaraq)* Bu günkü görüşümüz başa çatdı, növbəti görüşümüz martın 14-də olacaq.

(Hamı ayağa qalxır. Yusif Kamal bəy gülə-gülə əlini Şahtaxtinskiyə uzadaraq türk dilində)

Yusif Kamal bəy – Behbud bəy, sizi bu başdan təbrik edirəm, qələbənin ilk təməl daşını qoyduq.

Şahtaxtinski – Köməyinizə görə minnətdarıq.

Yusif Kamal bəy – *(əlini Şahtaxtinskiyə çiyinə qoyaraq gülümsünür)* Biz təmənnasız qardaşlıq və bununla qürur duyuruq.

Hamı birlikdə səhnəni tərk edir

Şəkil dəyişi

İkinci şəkil

Naxçıvan, 21 mart 1921-ci il. Meydanda "Novruz" şənlikləri keçirilir. Şahtaxtinski ilə Veysəl bəy bir tərəfdə durub söhbət edirlər.

Şahtaxtinski – Veysəl bəy, bu gün Novruz bayramıdır. Xalqımız neçə yüz illərdi bu günü bayram edirlər.

Veysəl bəy – Behbud bəy, burada olduğum müddətdə türk xalqlarına mənsub olan bir sıra adətlərimizin eyni və ya oxşar cəhətlərini gördüm. Lakin elə adətləriniz, elə bayramlarınız da var ki, bizdə-Türkiyənin bir sıra bölgələrində bu adətlərdən xəbərsizik. Novruz da sizdə özəl bayramlardan biridir.

Şahtaxtinski– Novruz bayramı təkcə bizdə deyil, Türkmənistanda, Özbəkistanda, eyni zamanda bir sıra müsəlman dövlətlərində də keçirilir. Novruz, yeni gün, yeni ilin başlanğıcı deməkdir. Yaxın-uzaq qohumlar bir-birinin görüşünə gedir, kūsülülər barışır. Bir sözlə Novruz həm də barış bayramıdır. Torpaq oyanır, əkin işləri başlanır. Deməli, Novruz, həm də bolluq, sevinc, bərəkət bayramıdır.

Veysəl bəy – Bu meydanda çalib- oxuyacaqlar?

Şahtaxtinski – Burada, hər bölgənin özünəməxsus xalq tamaşaları, rəqsləri var. Şərurda "Yallı" rəqsi geniş yayılıb. Heç bir toy, şənlik yallsız olmur, Ordubadda da "Xan bəzəmə" oyun-tamaşası geniş yayılıb.

Veysəl bəy – Bu gün kimlər iştirak edəcək?

Şahtaxtinski – Mənə çatan məlumata görə Ordubadlılar
“Xan bəzəmə” xalq tamaşası göstərəcəklər.
Xalqı təbrik edək, tamaşaya başlasınlar.

Şahtaxtinski ilə Veysəl bəy onlara yaxınlaşır

Şahtaxtinski – Əziz naxçıvanlılar! Sizinlə birgə çətin mübarizə apardığımız günlər oldu. Mahalın bütün insanları səsimizi eşitdi, mitinqlər keçirdik, etirazlarımız öz bəhrəsini verdi, Naxçıvanımızın ermənilərin əlinə keçməsinə imkan vermədik. Moskva danışıqlarında bunun əsas təməl daşını qoyduq. Bu gün sizi həm bu münasibətlə, həm də milli bayramımız- Novruz bayramı münasibətilə təbrik edirəm. Buyurun şənlənin.

(ətrafdakılar onları alqışlayır)

Təlxəklə kosa bir-birini itələyə-itələyə səhnəyə gəlirlər.

Təlxək – Ədə, keçəl, mürtəd oğlu-mürtəd, buralarda nə gəzirsən? Tez rədd ol burdan.

Kosa – Ayə, təlxək, kosanın yeri elə bu meydanda camaatın yanıda da, evdə yatmağa yorğanı yox, yeməyə çörəyi. Sənin kimi bəxtəvər deyil ki, xanın dizinin dibində yeyib yatırsan, hərdən xanı qıdıqlayıb güldürürsən, vəssalam. Sən buralarda nə gəzirsən?

Təlxək - Kəs səsini, *(əlini gözünün üstünə qoyaraq ətrafa boylanır)* rəyyətin “xan”ı Aqatxan bayram şənliyinə gələcək, ətrafı yoxlayıram ki, düşmən, filan olmasın, xana xətər toxunar.

(ətrafı yoxlayan təl xək səhnənin kənarına gedərək)

Təl xək – *(iki əlini yellədən)* Gəlin, gəlin, əmin-amanlıqdı, düşmən-filan yoxdu.

(Musiqi sədaları altında “xan”ın taxtı gətirilir, Aqatxan qabaqda, vəzir, vəkil, fərxaşlar arxada səhnəyə daxil olur. Xan taxta oturur).

Vəkil – *(üzünü camaata tutaraq)* Həzərat, Novruz şənliyini rəyyəti ilə keçirmək istəyən Aqatxan hüsurunuza gəlib. *(hamı xanı alqışlayır)*

Kosa – *(öz-özünə deyir)* Ya Rəbb, görəsən, xanın birinci fərmanı nə olacaq? Deyirəm elə fərman verə ki, evdə qalan dul arvadlar mənim kimi kosalara qismət ola, bizim də üzümüz gülə.

Təl xək – Ədə, kosa, nə öz-özünə deyirsən? Çəkil kənara, “Xan” rəyyəti təbrik etmək istəyir *(kosanı çəkib kənara aparır)*

Vəkil – *(Xana tərəf əyilərək qəddini düzəldir)* Xan bu bayram günündə hamınızı təbrik eləyir. Buyurur ki, qoy onlar da xanın təbrikindən cuşa gəlib əkin-biçin işləri ilə məşğul olsunlar, ölkədə bolluq yaransın.

Kosa – Vay dədəm, vay. Yenə üzümə ağ gün doğmadı. Bu ili də arvadsız qalacağam.

Vəkil – Xan buyurur ki, Naxçıvanımızın erməni fitnəsindən qurtarmasında şücaət göstərənlərə və bu yolda bu gün də çalışanlara mənim təşəkkürüm və ehtiramım çatdırılsın.

Kosa – *(Üzünü tamaşaçılara tutaraq)* Bu təşəkkürdən mənə də çatır, çünki bu yaxınlarda mən də ermənilərlə cəngə gedəcəyəm.

Vəkil– Xan buyurur ki, İrəvan, Göyçə, Dərələyəz mahallarından burada qaçqın olan ailələr üçün varlılardan bir manat, kasıblardan bir şahı ianə toplansın, etiraz edənin xərci ikiqat artırılsın.

Təlxək – *(kosaın qolundan tutaraq)* Kosa, əlini sal cibinə görək yardım etməyə nəyin var?

Kosa - *(Yazıq görkəm alaraq)* Ay təlxək, bir manatım yoxdu, bir şahını da verməyə utanıram, indi mən nə edim?

Təlxək - Get bolşovoy ağalarının al. Təzə şura quran ağalarının. Sən ki, onların başmaq silənisən.

Kosa - Ay gicbəsər, onlar ağa deyillər ey, tovarışdilər, tovarış. Bildin? Onlarda pul nə gəzir. Muzdurları, naxırçıları başçı tikirlər, onlar da lütün biridi. Həşəmətli xanımız kimi çuval-çuval qızılları yoxdu ki.

Vəkil - Xan buyurur ki, təlxəyimlə kim güləşib qalib gəlsə, ona ənam veriləcək.

Kosa- *(öz-özünə)* Görəsən, girim meydana? Bəlkə, təlxəyi yıxıb nəməri aldım? Bəlkə elə xan mənə bir arvad bağışladı? *(əlini sinəsinə vuraraq ucadan)* Xanımızın təlxəyi ilə güləşməyə hazıram.

(qara zurnada “cəngi” çalınır, kosa ilə təlxək qollarını ölçə-ölçə meydanı dolanırlar. Çalimsiz kosa təlxəyin yekəpər vücuduna baxaraq)

Kosa - Ey, Təlxək, mürtəd oğlu-mürtəd, xanın yanında müftə yeyib yoğunlamısan, ehtiyatlı ol, belimi sındırarsan.

Təlxək – Boyanmış qırmızı yumurtaların var?

Kosa - Var, neynirsən?

Təlxək – İkisini ver, həşəmətli xana hədiyyə edir.

Kosa - Verərəm, ancaq...

Təlxək – Ver da, nə ancaq?

Kosa - Mənə yığılsan, verərəm.

Təlxək – *(hırlənir, Kosanın yaxasından yapışır)* Adə, köpəyoğlu, xan məni bəsləyib, kökəldib ki, sən kim çəlimsiz kosalara yığılam?

Kosa - *(saymazyana)* Özün bilərsən.

Təlxək – *(başını qaşıyaraq fikirləşir)* Yaxşı, mən razı.

(Qurşaq tuturlar, kosa təlxəyin belindən tutub qaldıraraq yıxır, hamı kosaya əl çalar)

Vəkil – Kosa, yaxın gəl, Xan sənə nəmər verəcək. *(Kosa yaxınlaşır, vəkil Kosanın ayağına baxaraq əlində tutduğu bir cüt çarığı ona uzadır)* Kosa, çarığın dağılıb, Xan bu qiymətli nəməri sənə hədiyyə edir.

Kosa – *(çarığı alaraq baş əyir)* Xanımız sağ olsun, var olsun.

Vəkil - Daha nə arzun var?

Kosa – *(üzünü xana tutaraq)* Xan sağ olsun. Mənə bir quşatan, bir az da findıq boyda daş-sursat verin.

Vəkil - Kosa, onları neynirsən?

Kosa - Vəkil ağa, yatmısan fil qulağında. Torpağımıza göz tikən erməni daşnaqları Dəhnədən o tərəfdə marığa yatıblar. Gedib onları Xosrov qoruğuna qədər qovacağam.

Təlxək – *(qoynundan quşatan və bir neçə daş çıxarıb kosaya verir)* Al görüm, düşməni necə vuracaqsan?

- Kosa** - *(Quşatana daşı qoyub tamaşaçılara tərəf tutur)*
Yaxşı, vurum, sən də bax.
- Təlxək** – *(özünü kosanın qabağına verir).* Ədə, Kosa, köpəyoğlu, neyləyirsən? Bu bayram günündə meydanda qan tökmək istəyirsən? Rədd ol burdan. *(kosanı itələyib kənara aparır)*
- Vəkil** – Xan gedir, buyurur ki, çalın, oynayın, şənlənin.
(Xan taxtından qalxaraq başının dəstəsi ilə səhnədən çıxır, iki nəfər onun taxtını aparır. Qasım səhnəyə daxil olaraq ətrafa baxır. Nişanlısı Bahar gəlir)
- Qasım** – Bahar, harda qalmısan? Gözləməkdən gözüm yoruldu axı.
- Bahar** - Bayramın mübarək Qasım, neçə belə bayramlar qarşılayasan.
- Qasım** – Səninlə birlikdə, Bahar.
- Bahar** - *(dərindən ah çəkərək)* Sağ ol.
- Qasım** – Ahın dağlara, daşlara, ay qız. Niyə bikefsən?
- Bahar** – Hansı günümə şad olum? İki ildi nişanlıyıq, üzünü də doyunca görə bilmirəm.
- Qasım** – *(nişanlısının əlini tutaraq)* Bahar, səni necə sevdiyimi bilirsən. Sənsiz mənim bir günüm, bir anım yoxdur. Harada olsam fikrim, xəyalım sənin yanındadır.
- Bahar** - Ona görə günlərlə, həftələrlə gözə dəymirsən?
- Qasım** - Bahar, sərhəddə səngərdə bu torpağın keşiyini çəkirəm, sənin keşiyini çəkirəm. Gəlib evdə otursam, yenə gavurlar kəndlərimizi dağıdar, el-obamızı xaraba qoyarlar.
- Bahar** – Belədirsə, Xanım arvadın oğlu niyə getmir? Qurban kişinin yekəpər oğlu Cəfər niyə getmir? Torpaq qorumaq təkcə sənə qalıb?

Qasım– Bahar, əzizim, səngərlər könüllülərlə doludu. Biz də Xanım arvadın, Qurban kişinin oğlu kimi kürsüyə girib, başımıza palaz çəksək, torpağı, camaatı kim qoruyacaq?

Bahar– Düz deyirsən. *(gülümsünərək Qasımın sinəsinə qısılır)* Qasım, ehtiyatlı ol, qorxuram. Allah eləməmiş, sənə bir şey olsa ölərəm.

Qasım– Qorxma, əzizim, dilimdə adın, ürəyimdə məhəbbətin yaşadıqca, mənə heç nə olmaz.

Bahar - İnşallah Qasım, inşallah, Allah ağzından eşitsin.

Qasım – *(qoynundan bir bükülü çıxarıb Bahara uzadır)* Al, sənə bayram hədiyyəmdir.

Bahar – Müşkünaz ana dünən gəlmişdi, bayram payı da gətirmişdi.

Qasım – O anamın payı idi, bu da mənim.

Bahar –*(bükülünü alaraq)* Sağ ol, payın çox olsun, Qasım.

Qasım – Bahar, anamla qərara gəlmişik ki, payızda toyumuzu edək. Sənin fikrin nədir?

Bahar – *(sevincək Qasımın üzünə baxır)* Doğrudan?

Qasım – Bəli, qəti fikrimizdi.

(Bahar gözlənilmədən Qasımın boynunu qucaqlayır, üzündən öpərək qaçıb səhnədən çıxır)

Qasım – *(əlini üzünə, Baharın öpdüyü yerə qoyaraq maddım-maddım qızın arxasınca baxır, üzünü tamaşaçılara tərəf tutur)* Bu qız dəlidi. Vallah dəlidi. Toy adı eşitcək camaatın gözü qabağında öpdü məni *(deyərək gülə-gülə səhnədən çıxır)*

Şəkil dəyişir

Üçüncü şəkil

Ankara. Aprel 1921-ci il. Moskvadan geri qayıdan nümayəndə heyətinin üzvləri və İbrahim Əbilov əyləşib. Mustafa Kamal paşa daxil olur. Oturanlar ayağa qalxır, hamı ilə görüşərək yerinə keçir.

Mustafa Kamal – Bir daha sizi təbrik edirəm. Moskvada böyük qələbə qazandınız.

Yusif Kamal bəy – *(ayağa qalxaraq)* Sayənizdə, Paşam. Sizin qətiyyətiniz və uzaqgörənliyiniz bizi bu işi həyata keçirməyə ruhlandırırdı.

Mustafa Kamal– Bu hələ işin əvvəlidir. Qarşıda bizi çətin işlər, çətin görüşlər gözləyir. *(üzünü Əbilova tutur)* İbrahim bəy, sizi də təbrik edirəm, arzularınız çin olmağa başlayıb.

İbrahim Əbilov - Sağ olun, Paşam, bu qələbə, Sizin və bütün Türk xalqının xalqımıza, millətimizə olan sevgisinin, məhəbbətinin qələbəsidir.

Yusif Kamal bəy – Paşam, Moskvada mart ayının 16-da “Naxçıvan üzərində əldən gələnəyi yaddır”

Mustafa Kamal – Bunu etmək zorundaydıq. Tarixi zərurət bunu tələb edirdi. Hələ çox görüləsi işlərimiz var. Gərəyi vacib olan “Qapımızın mövcudiyyətini mühafizə edin, bizim üçün mühüm olan budur. Naxçıvan Türk dünyasının qapısıdır. Onu qorumaq lazımdır”. Vaxt gələr, bu qapı bizə çox lazım olar.

Yusif Kamal bəy – Paşam, biz artıq payızda görüşü planlaşdırılan Qars toplantısına hərtərəfli, hazırlıqlı getməliyik.

Mustafa Kamal– Bəli, keçən dəfə burada müzakirə etdiyimiz sərhəd məsələlərinə və digər məsələlərə bir də diqqət yetirməliyik. Ruslar öz şərtlərini ermənilərin, eyni zamanda gürcülərin dili ilə ortaya qoyacaqlar. Biz də buna hazır olmalıyıq.

Yusif Kamal bəy – Moskvanın əndişəsi daha çox Batumla bağlıdır.

Mustafa Kamal – Qarabəkirin orada olmasına görə?

Yusif Kamal bəy – Bəli, paşanın bolşeviklərlə toqquşma yaratmasından ehtiyat edirəm.

Mustafa Kamal – Narahat olma, Qarabəkir öz işini bilən adamdır.

Yusif Kamal bəy – Moskvada Behbud bəyin də bizə çox köməyi dəydi. Ağillı və uzaqgörən siyasətçidir.

Mustafa Kamal–Ağıllıdırsa, yaşamağa qoymazlar. Onlara ağıllı baş yox, “bəli” deyən müti qul lazımdır. Onu da, onun kimi qətiyyətli insanları da qorumaq lazımdır. Təəssüf ki, buna bizim imkanımız yoxdur. Başqa sözü olan varmı?

İbrahim Əbilov - Paşam, icazə olarmı?

Mustafa Kamal – *(Əbilova baxaraq gülümsünür)* Hələ dur, İbrahim bəy, qoy bu şad günümüzdə müjdəni də mən verim. *(üzünü oturanlara tutur)* Bu gün İbrahim bəyin bir qız cocuğu dünyaya gəlib. Ayağı nurlu olsun.

(Oturanlar da İbrahim Əbilovu təbrik etdilər)

İbrahim Əbilov - Paşam, təvəqqə edərdim ki, körpənin adını siz qoyaydınız.

Mustafa Kamal – *(gülümsünür, hamı maraqla ona baxır)* Yenicə dünyaya gəlmiş qızcığazın adını Türk xalqının və dövlətinin doğuluş müjdəçisi olan – Anadolu- qoyuram. Qoy bu qızcığaz da Anadolu

insanları kimi mətin, azadlığı yolunda dönməz olsun. Qoy bu ad onun gələcək həyatının – Azadlıq rəmzinə çevrilsin!

Sağ ol! Var ol! Səsləri yüksəlir

İbrahim Əbilov-(*Ayağa qalxır*) Paşam bir xahişim də var.

Mustafa Kamal – Buyurun İbrahim bəy.

İbrahim Əbilov - Paşam, “Azərbaycan sovet hökuməti Naxçıvanın müqəddəratı ilə əlaqədar göstərdiyiniz misilsiz xidmətlərə görə kiçik bir xatirə olaraq Sizə və Şərq cəbhəsi komandanı Kazım Qarabəkir paşaya 800 əyar gümüşdən hazırlanmış iki yemək serviz dəsti hədiyyə göndərmişdir.” İcazə verin xalqımız adından, böyük iftixar hissi ilə hədiyyəni sizə təqdim edirəm.

(Qapı açılır, əllərində hədiyyə olan bir neçə nəfər içəri girir, gətirib bir tərəfə qoyaraq çıxırlar)

Mustafa Kamal– (*Gülümsünərək*) Bu hədiyyəyə qardaşlığımızın rəmzi kimi çox böyük dəyər verirəm və sevgi, sayqılarla qəbul edirəm. Nə qədər ki, Türkiyə dövləti var, Türk xalqı var, dostluğumuz və qardaşlığımız yaşayacaqdır...

(Hamı ayağa qalxır)

Səhnə dəyişir

Bakı, sentyabr 1921-ci il. N. Nərimanovun iş otağı. M.D. Hüseynov qarşıda masanın arxasında əyləşib.

Nərimanov – İşlər nə yerdədir?

Hüseynov -Yusif Kamal bəyə də, Ermənistana,-Mravyana da teleqramla fikrimizin müsbət olduğunu bildirdim.

Nərimanov – Əmr hazırımı?

Hüseynov – Hazırdı.

Nərimanov – Oxuyun.

Hüseynov – *(oxuyur)* Azərbaycan SSR Xalq Fəhlə-Kəndli Nəzarəti Komissarı Behbud Şahtaxtinski Azərbaycan SSR-in Qars konfransında səlahiyyətli nümayəndəsi təyin olunsun.

Nərimanov – Lap yaxşı. Behbud ağa türklərlə də, ruslarla da işləməyi bacarır. *(Hüseynova)* Naxçıvandan nə xəbər var?

Hüseynov – Naxçıvandan Xalq Komissarlar Sovetinin sədri Abbas Qədimov yoldaş teleqrafla bildirdi ki, Naxçıvan XKS-nin vəkaləti ilə Tağı Səfiyev Qarsa ezam edilir.

Nərimanov – Çox gözəl, deməli görüş sentyabrın 26-da başlayır. Danışıqlarda iştirak edənlər haqda dəqiq məlumat var?

Hüseynov – Bəli, var. *(qovluqdan bir kağız çıxararaq oxuyur)* Türklərdən Kazım Qarabəkir paşa, Vəli bəy, Muxtar bəy, Məmdux Şövkət bəy, Ermənilərdən Əskənaz Mravyan, Poqos Makinzyan, Gürcülərdən Şalva Eliava və Aleksandr Svanidze, bizdən də Behbud ağa Şahtaxtinski.

Nərimanov – Rusiyadan kimdir?

Hüseynov – Rusiya Federasiyasının Latviyadakı səfiri Yakov Qanetskiy familiarı biri var, amma tanımıram.

Katibə daxil olur

Katibə – Yoldaş Şahtaxtinski gəlib.

Nərimanov – Deyin gəlsin.

Şahtaxtinski daxil olur, hər ikisi ilə görüşərək keçib əyləşir.

Nərimanov – Yoldaş Şahtaxtinski, Qars konfransı üçün lazımı sənədlər hazırımı?

Şahtaxtinski – Hər şey qaydasındadır.

Nərimanov – Sizi orada necə ciddi mübarizə gözlədiyini bilirsinizmi? Bu konfrans Naxçıvanın müqəddəratı üçün bizə verilən son şansdır. Bunu düzgün dəyərləndirməliyik.

Şahtaxtinski – Tiflisdə Mravyanla da görüşümüz olub. Elə bilirəm ki, münaqişəli məsələlər olmayacaq. Olsa belə, öhdəsindən gələrik. Əlimizdə tutarlı dəlillərimiz, faktlarımız var.

Hüseynov – Sərhəd məsələsi də Tiflisdə razılaşdırılıb. Tiflis razılaşmasının surəti Ankaraya – Əbilova da göndərilib.

Nərimanov – Türkiyə tərəfinin fikri nədir?

Hüseynov – Mustafa Kamal paşa da, Yusif Kamal bəy də fikirlərinin müsbət olduğunu bildiriblər. Ancaq...,

Nərimanov – Nə ancaq?

Hüseynov – Türkləri narahat edən Arazdəyənə Vəlidağ arasındakı 11 kilometrlik sərhəd məsələsidir.

Nərimanov – O ərazi Naxçıvana aid deyilmi?

Hüseynov – Naxçıvana aiddir, Şərur bölgəsində Sədərək kəndinin əkin sahələridir.

Şahtaxtinski – *(ayağa qalxaraq)* İcazə verin mən izah edim. *(divardan asılmış xəritəyə yaxınlaşır, əraziləri göstərir)* Bax, bu ərazidə – Vəlidağın Araza birləşdiyi yerdə, Naxçıvanın İranla sərhədi qurtarır. Sədərək kəndi ilə üzbəüz bu ərazinin uzunluğu 11 km-dir. Burdan o tərəfə Arazdəyən sərhəddi başlayır. Moskvanın da, ermənilərin də məqsədi bu ərazini ələ keçirib bizim Türkiyə ilə sərhəd əlaqələrimizi kəsməkdir.

Nərimanov- Riyakarlıqla düşünülmüş plandır. Bunu ermənilər daha çox istəyir, yoxsa Moskva?

Hüseynov - Tiflisdə ermənilər bu ərazi ilə bağlı daha çox canfəşanlıq etdilər, Moskvadan gələnlər də onları dəstəklədi. Qəti etirazımıza görə bizimlə razılaşıdılar.

Şahtaxtinski—Onların məqsədi, sərhəd xəttini Araz-dəyənlə Sədərək kəndi arasında olan təpədən Vəlidağın Araz çayına birləşən nöqtə-sinə çəkməkdir. Bu zaman həmin 11 kilometrlik sərhəd xətt ilə birlikdə Sədərək kəndinin yüz-lə hektar əkin yerləri də ermənilərə verilmiş olur. Bu da gələcəkdə Sədərək kəndinin ermənilər tərəfindən ilhaq olunmasına gətirib çıxaracaqdır.

Nərimanov- Bu ərazini əldən vermək olmaz. Necə oldu ki, Çiçerin Moskvada bu ərazini müzakirə obyektinə çevirmədi?

Hüseynov-Bu ərazi , Stalinlə Mikoyanı, bir də, erməniləri daha çox narahat edir.

Nərimanov- Narahat olmalı ərazidir. Yoldaş Şahtaxtinski, çalışın bu ərazi müzakirə obyektinə çevrilməsin. Çevrilsə belə, yenə də əldən vermək olmaz.

Şahtaxtinski – Narahat olmayın, bu məsələdə türklər də bizimlədir. Bir də Qars danışıqlarında “Moskva” müqaviləsinin şərtləri əsas götürüləcək.

Nərimanov- (*Şahtaxtinskiyə yaxınlaşır, əlini onun çiyninə qoyaraq*) Siz püxtələşmiş, mətin diplomatsınız. Sizinlə qürur duymağa dəyər, özünüzü qoruyun, Azərbaycana çox lazımsınız.

Şahtaxtinski— (*gülümsünərək*) Çalışaram yaşayım, yoldaş Nərimanov.

Nərimanov- Naxçıvandan gedəcəksiniz?

Şahtaxtinski – Bəli, Tağı Səfiyev də mənimlə gedəcək.

Naxçıvanda da görüləsi çox işlərimiz var.

Nərimanov - Qayıdanda necə?

Şahtaxtinski- Hökmən Naxçıvanda olmalıyam. Mitinqlərdə mənimlə çiyin-çiyinə olmuş dostları, - naxçıvanlıları görmədən, sevinclərinə şərik olmadan gələ bilmərəm.

Nərimanov - *(əlini uzadaraq)* Sənə uğurlar! Bizi intizarda qoyma, hər gün məlumat göndərməyi unutma. Hə, bir də, naxçıvanlılara mənim salamımı çatdır. Belə cəsur insanlarla fəxr etməyə dəyər.

Şahtaxtinski – Baş üstə. *(dönərək Hüseynova əl uzadır)*

Hüseynov - Mənimlə sağollaşmağa tələsmə, hələ səninlə çox işim var. *(hər ikisi Nərimanovla sağollaşıb çıxırlar)*

Şəkil dəyişir

Dördüncü şəkil

Naxçıvan. Behbud ağa Şahtaxtinski, Abbas Qədimov, Veysəl bəy Ünivar və Tağı bəy Səfiyev əyləşiblər

Qədimov – Yoldaş Şahtaxtinski, doğma torpağımıza xoş gəlmisiniz. “Böyük vuruş”da qələbə münasibətilə bir daha sizi təbrik edirəm. İstər Moskva, istərsə də Qars görüşlərinin qələbəmizlə başa çatmasında xidmətiniz böyükdür. *(Bir vərəq kağızı əlinə götürərək)* Əbilov da Ankaradan sizin adınıza teleqram göndərüb, təbrik edir.

Şahtaxtinski – Mən də sizi təbrik edirəm, yoldaş Qədimov, müqavilənin rus mətninin hazırlanma-

sında da, tərəflər arasındakı tərcümə sahəsində də Tağı Səfiyevin əməyi çox oldu. Bu işdə tək bizi deyil, əməyi keçən hər kəsi bütün Azərbaycan xalqını təbrik etməliyik.

Səfiyev – Türk qardaşlarımız Qarsda bizə çox böyük dəstək oldular.

Veysəl bəy – Sizin xoşbəxt günlərə qovuşmağınızdan biz də məmnunuq. Qan qardaşı olaraq bu günkü şad gününüzdə yanınızda olmaqdan şərəf duyuruq. Qoy bir daha Naxçıvanın başı üzərini qara buludlar almasın.

Qədimov – Sağ olun Veysəl bəy. *(üzünü Şahtaxtinskiyə tutaraq)* Veysəl bəy bu yaxınlarda gedir.

Şahtaxtinski–Bilirəm, danışıqlar zamanı türk qoşunlarının çıxarılması razılaşdırıldı.

Teleqrafçı daxil olur, əlində tutduğu vərəqi Abbas Qədimova uzadır

Qədimov –*(oxuyaraq gülümsünür və Şahtaxtinskiyə uzadaraq)* Yoldaş Nərimanov bütün naxçıvanlıları, o cümlədən sizi də təbrik edir. Bir neçə gün burada qalıb əhali ilə görüşlər keçirməyinizi tövsiyə edir.

Şahtaxtinski – Bəli, görüşlərin keçirilməsi lazımdır. Naxçıvana verilən muxtariyyətin xalqımız üçün vacibliyi, həyati əhəmiyyət kəsb etdiyi insanlara izah olunmalıdır. İstər “Moskva”, istərsə də “Qars” müqavilələrinin Naxçıvanın bu günü ilə bərabər sabahı üçün, gələcəyi üçün çox böyük tarixi əhəmiyyəti var.

Qədimov – Əhali də sizinlə görüşməyi arzulayır. Bir azdan meydanda mitinq olacaq. Qələbə mitinqi.

Şahtaxtinski – Bəli, biz təkcə Naxçıvan şəhərində deyil, Şərurda, Ordubadda, Culfada da görüşlər keçirməliyik.

Qədimov – Vaxtdır, mitinq başlanır, buyurun gedək.

Şahtaxtinski – Bəli, getmək lazımdır. *(ayağa qalxaraq səhnədən çıxırlar)*

Şəkil dəyişir.

Naxçıvan. Meydanda böyük bir izdiham var.

Behbud ağa Şahtaxtinski, Abbas Qədimov, Tağı bəy

Səfiyev və Veysəl bəy yan-yanaya dayanıblar.

Şahtaxtinski çıxış edir.

Şahtaxtinski – Yoldaşlar, bu gün Naxçıvanımızın, naxçıvanlıların, bir sözlə Azərbaycan xalqının bayramıdır. Naxçıvan yenə də Azərbaycanın tərkib hissəsidir. *(Hər yandan alqış sədaları yüksəlir)* Bu bayram Azərbaycan diplomatiyasının, o cümlədən yenilməz türk xalqının, Mustafa Kamal paşanın dəmir iradəsinin bayramıdır. Yaşasın Azərbaycan-Türkiyə qardaşlığı! *(alqışlar)* Qarsda, Qarabəkir paşanın qətiyyətli təkidini və tələbi ilə haqq-ədalət yerini tapdı. Mənfur düşmənlərimizin fitnə-fəsadları heç bir nəticə vermədi. Naxçıvan muxtariyyətinin inzibati-ərazisi Qars müraviləsində daha dolğun təsbit olundu.

Yoldaşlar, bu muxtariyyət adı söz deyil, bu, Naxçıvanın düşmən əhatəsində yaşamasının, varlığının təminatıdır. Bu varlığı göz bəbəyi tək

qorumaq haqqı, gələcək nəsillərə ərnağan etmək haqqı bundan belə bizə tapşırılır... (*Alqış sədaları yüksəlir*) İndii isə Qarsda bağlanmış müqavilənin bəzi şərtləri ilə sizi tanış etmək üçün sözü Tağı Səfiyevə verirəm..

Səfiyev— (*bir addım qabağa çıxır*) Yoldaşlar, Türkiyənin Qars şəhərində çətin və məsuliyyətli danışıqlar xalqımız üçün, bütün naxçıvanlılar üçün qələbə ilə başa çatdı. Bu qələbə qədim dədə-baba torpaqlarımızı ələ keçirməyə çalışan ermənilər üzərində qazanılan böyük və tarixi qələbədir. Bu münasibətlə sizin hamınıza gözəldinliyi verərək təbrik edirəm.

İndii isə, icazə verin Qarsda bağlanmış müqavilənin bəzi maddələri ilə sizi tanış edim:

Maddə – 5

Türkiyə hökuməti ilə Ermənistan və Azərbaycan Sovet Hökumətləri bu Müqavilənin 3 sayılı Əlavəsində göstərilən sərhədlər daxilində Naxçıvan bölgəsinin Azərbaycanın himayəsində muxtar ərazi təşkil etməsinə razıdırlar.

Maddə – 5 (III əlavə)

Naxçıvan ərazisi

“Urmiya kəndi, oradan düz xətlə Arazdəyən stansiyası (o Ermənistan SSR-də saxlamaqla), sonra düz xətlə qərbi Daşburun dağını (3142)- oradan şərqə Daşburun dağını (4108)- Cəhənnəm dərəsi çayını keçərək Bulağın (Rövnə) cənubuna çatır, Bağıracaq dağının (6607) , yaxud 6587-ci yüksəkliyin suayrıcı xətti ilə davam edərək

keçmiş İrəvan qəzasının inzibati sərhəddini, oradan Şərur-Dərələyəz sərhəd xəttini izləyir, 6629-cu yüksəklikdən keçərək Kömürlüdağa (6839, yaxud 6930) və oradan 3080-ci yüksəkliyə gəlir. Sayatdağ (7868) Qurdqulaq (Kurt Kulaq) kəndi- Həməsür dağı (8160), 8022 yüksəkliyi, Kükü dağı (10282) və keçmiş Naxçıvan qəzasının inzibati sərhəddərinin Şərqi”.

Maddə – 20

“Türkiyə, Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstan hökumətləri arasında bağlanan bu Müqavilə ratifikasiya olunmalıdır. Ratifikasiya fərmanlarının mübadiləsi ən qısa bir vaxt ərzində İrəvanda olacaqdır.

Bu hökmlərə inamla yuxarıda adları çəkilən müvəkkillər bu Müqaviləni imzalamış və onu öz möhürləri ilə təsdiq etmişlər.

... Bu müqavilə 13 oktyabr 1921-ci ildə (1337) Qarsda beş nüsxədə tərtib olunmuşdur.

Kazım Qarabəkir, Vəli bəy, Muxtar bəy, Məmdux Şövkət bəy, Əskənaz Mravyan, Poqos Makinzyan, Behbud Şahtaxtinski, Şalva Eliava, Aleksandr Svanidze, Yakov Qanetski”.

Şahtaxtinski – İndi də sözü öz qardaşlıq missiyasını bu günlərdə başa vuracaq Naxçıvandakı Türk hərbi hissəsinin müfəttişi və Türkiyənin müvəqqəti fəvqəladə nümayəndəsi Veysəl bəyə verirəm.

Veysəl bəy bir addım qabağa çıxır.

Veysəl bəy– Əziz qardaşlar! Biz bir ağacın ayrı-ayrı budaqlarıyıq. Bir budağa zərbə dəyəndə o biri

budaq da ağrıyır. Biz bir daha sizə acı günlər gəlməsin deyə, haqqınız tapdanmasın deyə burdayıq. Oğullarımızı bu torpaq yolunda, sizin uğrunuzda şəhid verdik. İnanırıq ki, bir daha heç kim bu torpağa göz tikə bilməz. Qəzanız mübarək, müstəqilliyiniz əbədi olsun!

(Alqış səsləri ətrafa yayılır)

Meydana "Vağzalı" sədaları altında sağdış və solduşla birlikdə qız-gəlinin əhatəsində bəylə-gəlin daxil olur. Müşkünaz arvad dəstənin qabağında Şahtaxtinski ilə Veysəl bəyə yaxınlaşır

Müşkünaz arvad -*(üzünü Şahtaxtinskiyə tutaraq)* Behbud ağa, bu gün xalqımız kimi bizim də bayramımızdı, oğlum Qasımın toyudur. Belə bir gündə sizin bu cavanlara xeyir-dua verməyinizi təvəqqə edirəm.

Şahtaxtinski -*(gülümsünərək)* Müşkünaz ana, bu şənliyin də, bu toyun da həsrətini çox çəkmişik. Belə bir gündə şənlənmək, oğul toyu eləmək xalqımızın haqqıdır. Biz də Qasımın toyunda iştirak etməyə söz vermişdik, bu gün arzumuzu çatırıq.

Müşkünaz arvad - Oğul, dar gündə dayağımız oldun.. Ananın südü sənə halal olsun.

Şahtaxtinski - *(bəylə-gəlinə yaxınlaşır)* Övladlarım, atalar yerində deyib: - Şad gün şadlıq gətirər. Siz bizim bu günkü sevincimizə yeni bir sevinc gətirdiniz. Günlər keçəcək, zaman dolanacaq, bu gün tarixə çevriləcək. Qoy sizin sevincli günlərinizin bəhrəsi olan övladlarınız dünyaya gəlsin, böyüsün

və bu torpaqların əsl müdafiəçisinə çevrilsin.
Sizə xoşbəxtlik arzulayıram.

Qoy bu yolda Tanrı sizə də Azərbaycanımıza da yar olsun. Bu günkü Naxçıvanımızın xoş sabahını, işıqlı gələcəyini sizlərə ərmağan edirik. Buyurun, meydan sizindir. Çalın, oynayın, şənlənin...

*Qara zurna cəngi çalır, cavanlar rəqs edirlər.
Pərdə asta-asta enir.*

Epiloq əvəzi (fonoqramma ilə səsləndirilir)

Yetmiş il “qırmızı imperiya”nın dəmir məngənəsində boğulan digər xalqlar kimi Azərbaycan xalqı da 1991-ci ildə öz müstəqilliyinə qovuşdu. Lakin müstəqilliyin qorunub saxlanılması heç də asan başa gəlmədi. Daxili çəkişmələr və özbaşınalıqlar, Qarabağın ermənilər tərəfindən işğalı, Naxçıvan iddiaları, xarici müdaxilələr Azərbaycanı məhv olmaq təhlükəsi qarşısında qoydu.

Belə bir vaxtda xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin mühüm işlərindən biri də ermənilərin Naxçıvan iddialarına son qoymaq üçün “Moskva” və “Qars” müqavilələrini gündəmə gətirməsi və yenidən təsdiq etdirməsi oldu...

Doğma Azərbaycanımızla birlikdə öz müstəqilliyinə qovuşan Naxçıvan, bu gün Şərqi qapısında – Araz sahilində doğan günəşdir. Xalqımız bu günəşin işığında qurur, yaradır, nurlu sabahlara doğru böyük əzmlə irəliləyir.

Pərdə yavaş-yavaş qalxır

III PƏRDƏ

Birinci şəkil

Naxçıvan, 1992-ci il. Ali Məclisin iclas otağı. Baş tərəfdə Azərbaycanın üçrəngli bayrağı asılıb. Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyev çıxış edir.

Heydər Əliyev – Bu gün mühüm bir xəbəri sizə çatdırmaq istəyirəm. Müstəqilliyinə yenicə qovuşmuş Azərbaycanımızın başı üstünü olum, ya ölüm təhlükəsi aldığı bir zamanda Dağlıq Qarabağla bərabər Naxçıvana da erməni hücumları ara vermir. Ermənilərin Naxçıvanla bağlı qaldırdığı iddialara bir sıra qərb dövlətləri də biganə deyil. Belə bir vaxtda bizim yeganə silahımız naxçıvanlıların əzmi, dönməz iradəsi və *(əlində tutduğu kağız dəstini başı üzərinə qaldırır)* bir də bu gördüyünüz “Moskva” və “Qars” müqavilələrinin şərtləridir. Bu müqavilələr yenidən gündəmə gətirildi və təsdiq edildi. *(yerdən alqış səsləri yüksəlir)* Bu müqavilənin şərtlərinə görə qədim diyarımız Naxçıvan, ərazisi ilə birlikdə yenə də Azərbaycanın tərkib hissəsidir və bundan sora da belə olacaqdır. “Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi hadisədir. Bu, çətin bir dövrdə böyük bir mübarizənin nəticəsi olubdur. Naxçıvanın statusunu qoruyub saxlamaq üçün Moskva müqaviləsinin və xüsusən Qars müqaviləsinin böyük əhəmiyyəti olubdur. Naxçıvan Azərbaycanın əsas torpağından ayrı

düşdüyünə görə, Naxçıvanın bütövlüyünü, təhlükəsizliyini, dövlətçiliyini, muxtariyyətini gələcəkdə də təmin etmək üçün Qars müqaviləsi bizim üçün çox böyük, əvəzi olmayan bir sənəddir”.

...“Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətdir, biz bunu qoruyub saxlamalıyıq. Naxçıvanın muxtariyyəti Naxçıvanın əldən getmiş başqa torpaqlarının qaytarılması üçün ona xidmət edən çox böyük bir amildir. Biz bu amili qoruyub saxlamalıyıq.”

Muxtariyyət hüququna malik olan dədə-baba torpağımız bizim tərəfimizdən gələcək nəsillərə ərnağımızdır...

Yaşasın Azərbaycan! Yaşasın Naxçıvan Muxtar Respublikası!...

(hamı ayağa qalxaraq alqışlayır. Alqış sədaları altında pərdə yavaş-yavaş enir).

Son.

*Naxçıvan şəhəri,
İyun 2005 – noyabr 2007*

MÜNDƏRİCAT

Yeni ədəbi üfüqlərə doğru.....3

I pərdə

Birinci şəkil.....10

İkinci şəkil.....14

Üçüncü şəkil.....18

Dördüncü şəkil.....26

II Pərdə

Birinci şəkil.....31

İkinci şəkil.....37

Üçüncü şəkil..... 44

Dördüncü şəkil.....50

III Pərdə

Birinci şəkil.....57

Nəşriyyat redaktoru: Sahilə İsmayılova
Korrektoru: Səadət İsmayılova

Yığılmağa verilmişdir: 22.II. 2008.
Çapa imzalanmışdır: 12.III. 2008.
Kağız formatı A2. Şərti çap vərəqi 3,7
“Times Az Lat” qarnituru. Tirajı 350

Həsənəli Eyvazlı
(Eyvazov Həsənəli Cahangir oğlu)
“Araz sahilində doğan günəş”
(Üç pərdəli, doqquz şəkilli tarixi dram)

“Məktəb” nəşriyyatı
Naxçıvan 2008

Azərbaycan Yazıçılar və Jurnalistlər Birliyinin üzvü Həsənəli Eyvazlı bədii yaradıcılığa 1968-ci ildən başlayıb. Hazırda "Bu köç hara gedir" və "Nədir bu sevgini yaşadan belə" şeirlər toplusunun, "Həmid Arzulu yaradıcılığında tarixilik" və "Bir aktyorun ömür yolu" monoqrafiyalarının, tarixi mövzuda yazdığı "Türkmənçay" poemasının, yenə həmin mövzuda yazdığı "Türkmənçay qətli" və "Araz sahilində doğan günəş" tarixi dramlarının, "Vəzifə hərisi" pyesinin və uşaqlar üçün yazdığı "Nadan xoruz" mənzum nağıl-dramın müəllifi, Naxçıvan teatrının 125 illiyinə həsr edilmiş "Naxçıvan teatri dünən, bu gün" adlı monoqrafik kitabın həmmüəllifidir. O cümlədən "Mənəli şair ömrü" və "Şərəfli ömür" kitablarının tərtibçisi, onlarla kitabın redaktoru və ya ön sözün müəllifidir.